مهدویّت در قرآن: آیات مختصّ

غلامحسین تاجری‌نسب*

چکیده: این مقاله، به بررسی آیاتی می‌پردازد که روایات متون حدیثی شیعه‌ی امامیّه، آن‌ها را مربوط به امام مهدی علیه السلام می‌دانند. در این گفتار، ۵۴ آیه از قرآن و ۵۶ روایت از امامان معصوم علیهم السلام آمده، که نویسنده، آن‌ها را در چهار بخش تقسیم کرده است: تفسیر ظاهر آیات، تأویل باطن آیات، تعیین مصداق، تمثّل و استشهاد.

پیوست این گفتار، مروری آماری دارد بر این مقاله و دو مقاله‌ی پیشین نگارنده که در شماره ۱۰ و ۱۱ فصلنامه‌ی سفینه منتشر شده است.

کلید واژه‌ها: قرآن، تفسیر اثری / امام مهدی علیه السلام، آیات مهدویّت / تفسیر، شیعی/ مهدویّت، اصالت قرآنی.

آیات مختصّ به متون امامیّه

۱. تفسیر ظاهر آیات

آیات اوّل و دوم

قالَ مُوسی لِقَومِهِ اَستَعِینُوا بِاللهِ وَ اصْبِرُوا إنَّ الْأرضَ لِلَّهِ یُورِثُها مَن یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ اَلعاقِبَةُ لِلْمُتَّقینَ.[1]

... و اَلعاقِبَةُ لِلْمُتَّقینَ.[2]

---

* دکترای علوم قرآن و حدیث، مدرّس دانشکده اصول الدین، تهران.

۱. اعراف (۷) / ۱۲۸.
۲. قصص (۲۸) / ۸۳.

Archive of SID

www.SID.ir

روایات

یکم. **العیّاشیّ**: أبوخالد الکابُلیّ، عن أبی‌جعفر علیه‌السلام قالَ: وَجَدْنا فی کِتابِ عَلیٍّ علیه‌السلام:

﴿إنَّ الْأرضَ لِلّه... وَ العاقِبَةُ لِلمُتَّقینَ﴾: وَ أنَا وَ أهلُ بَیتِیَ الَّذینَ أوْرَثَنا اللهُ الأرضَ. وَ نَحنُ المُتَّقونَ، وَ الأرضُ کُلُّها لَنا، فَمَنْ أحْیاأرضاً مِنَ المُسْلِمینَ فَعَمَرَها فَلْیُؤَدِّ خَراجَها إلَی الإمامِ مِنْ أهلِ بَیتِي، وَ لَهُ ما أکَلَ مِنها،... حَتّیٰ یَظْهَرَ القائِمُ مِنْ أهلِ بَیتِي بِالسَّیفِ، فَیَحویها وَ یَمنَعُها وَ یُخرِجُهُم عَنها، کَما حَواها رَسُولُ اللهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله وَ مَنَعَها؛ إلّا ما کانَ فی أیدي شِیعَتِنا فَإنَّهُ یُقاطِعُهُم، وَ یَتْرُکُ الأرضَ فی أیدِیهِم.[1]

دوم. **فضل‌بن شاذان**: هِشام‌بن الحَکَم، عَن أبی‌عبدالله علیه‌السلام قالَ:

إنَّ دَولَتَنا آخِرُ الدُّوَلِ، وَ لَم یَبْقَ أهلُ بَیتٍ لَهُم دَولَةٌ إلّا حَکَموا قَبلَنا، لِئَلّا یَقُولُوا إذا رَأوْا سیرَتَنا: إذَا مَلَکْنا سِرْنا مِثلَ سِیرَةِ هٰؤلاءِ، وَ هُوَ قَولُ اللهِ عَزَّوَجَلَّ ﴿... وَ العاقِبَةُ لِلمُتَّقینَ﴾.

آیه‌ی سوم

﴿لَهُمُ البُشْرَیٰ فِي الحَیاةِ الدُّنیا وَ فِي الْآخِرَةِ لاتَبدیلَ لِکَلِماتِ اللهِ ذٰلِکَ هُوَ الفَوزُ العَظیمُ﴾[2]

روایات

یکم. **الکلینیّ**: أبی‌عُبیدَة الحَذّاءِ، عَن الباقر علیه‌السلام قال:

... ثُمَّ جَزاهُم فَقالَ: ﴿لَهُمُ البُشریٰ فِي الحیاةِ الدُّنیا وَ فِي الآخِرَةِ....﴾ وَ الإمامُ یُبَشِّرُهُم بِقیامِ القائِمِ وَ بِظُهورِهِ، وَ قَتلِ أعدائِهِم، وَ بِالنَّجاةِ فِي الْآخِرَةِ...[3]

۱. تفسیر عیّاشی ۲ / ۲۸ـ ۲۹؛ کافی ۱ / ۴۷۰؛ وسائل الشیعه ۲۵ / ۴۱۴ـ ۴۱۵؛ فضل‌بن‌شاذان، الغیبه، بنابر نقل گزیده‌ی کفایةالمهتدی / ۳۰۰ـ ۳۰۱ و ارشاد ۲ / ۳۸۵؛ الشیخ الطوسی، الغیبه / ۴۷۲ـ ۴۷۳؛ الطبرسی، اعلام‌الوَریٰ / ۴۳۲. این حدیث در هر سه منبع اخیر به نقل از امام باقر علیه‌السلام است لکن اوّلی و سومی به روایت عُقبَة‌بن خالد و دومی به روایت کَیسان‌بن کُلَیب آن را آورده‌اند.

۲. یونس (۱۰)/ ۶۴.

۳. کافی ۱ / ۴۲۹؛ تأویل الآیات / ۱۸۵.

Archive of SID
www.SID.ir

آیه‌ی چهارم

قُل كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصوا فَستَعلَمونَ مَن أصحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ وَ مَنِ اهتَدىٰ.[1]

یکم. **ابن ماهیار:** عیسَی‌بن داوود النَّجّار، عَن موسَی‌بن جعفر علیهما السلام قال:

سَألتُ أبي علیه السلام عَن قَولِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿... فَستَعْلَمُونَ مَنْ اصحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ وَ مَنِ اهتَدىٰ﴾، قالَ: «الصِّراطُ السَّوِيُّ»: هُوَ القائِمُ (وَ)[2] المَهدِيُّ؛ «مَنِ اهتَدَىٰ»: إلىٰ طاعَتِهِ، وَ مِثْلُها في كِتابِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿وَ إنّي لَغَفّارٌ لِمَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهتَدىٰ﴾. قالَ: إلىٰ وِلايَتِنا»[3]

آیه‌ی پنجم

أ فَرَأيْتَ إن مَتَّعناهُم سِنينَ * ثُمَّ جاءَهُمْ ما كانوا يُوعَدونَ * مَا أغنىٰ عَنهُم ما كانُوا يُمَتَّعونَ.﴾[4]

روایات

یکم. **الکلینیّ:** عليّ‌بن عيسَى القمّاط، عَن عَمِّهِ، عَن أبي‌عبدالله علیه السلام قال:

رَأىٰ رَسولُ اللهِ صلی الله علیه و آله في مَنامِهِ بَني‌أُمَيَّةَ يَصعُدونَ عَلىٰ مِنبَرِهِ مِن بَعدِهِ، وَ يُضِلّونَ النّاسَ عَنِ الصِّراطِ القَهقَرىٰ، فأصبَحَ كَئيباً[5] حَزيناً... فَلَم يَلبَثْ أن نَزَلَ عَلَيهِ بِآيٍ مِنَ القُرآنِ يُؤنِسُهُ بِها، قال: ﴿أ فَرَأيْتَ إنْ مَتَّعناهُم... ما كانُوا يُمَتَّعُونَ﴾.[6]

دوم. **ابن ماهیار:** مُعَلّی‌بن خُنَيس، عَنْ أبي‌عبدالله علیه السلام:

في قولِهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿أ فَرَأيْتَ إنْ ... جاءَهُمْ ما كانُوا يوعَدُونَ﴾. قالَ: خُرُوجُ القائِمِ علیه السلام. ﴿ما أغنىٰ عَنهُم ما كانُوا يُمَتَّعُونَ﴾؛ قال: هُمْ بَنُو أُمَيَّةَ، الَّذينَ مُتِّعُوا

---

۱. طه (۲۰) / ۱۳۵.

۲. با توجّه به معنا، این «واو» زائد به نظر می‌رسید پس میان دو هلال گذارده شد.

۳. التفسیر، به نقل تأویل الآیات / ۳۱۷؛ البرهان ۳ / ۵۱.

۴. شعراء (۲۶) / ۲۰۵ تا ۲۰۷.

۵. الكَأبُ وَ الكَأبَةُ وَ الكَآبَةُ: الغَمُّ وَ سوءُ الحالِ وَ الإنكِسارُ مِنَ الحُزنِ: القاموس المحیط ۱ / ۲۷۹.

۶. کافی ۱ / ۱۵۹؛ امالی شیخ طوسی / ۶۸۹.

Archive of SID

www.SID.ir

في دُنياهُم.[1]

آیه‌ی ششم

﴿ فَإذا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ[2] * فَذٰلِكَ يَومَئِذٍ يَومٌ عَسيرٌ* عَلَى الكافِرينَ غَيرُ يَسيرٍ﴾[3]

روایات

یکم. **الإسترآبادیّ**: جابر الجُعفيّ، عَن أبي جعفر علیه‌السلام، في قَولِهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿فَإذا نُقِرَ في ... غَيرُ يَسيرٍ﴾، قالَ:

النّاقُورُ: هُوَ النِّداءُ مِنَ السَّماءِ: «ألا إنَّ وَلِيَّكُم فُلانَبْنَ فُلانٍ القائِمُ بِالحَقِّ.» يُنادي بِهِ جَبرَئيلُ في ثَلاثِ ساعاتٍ مِن ذٰلِكَ اليَومِ، فَذٰلِكَ ﴿يَومٌ عَسيرٌ * عَلَى الكافِرينَ غَيرُ يَسيرٍ﴾. يَعني بِالكافِرينَ: المُرجِئَةَ، الَّذينَ كَفَرُوا بِنِعمَةِ اللهِ وَ بِوِلايَةِ عَلِيِّبنِ أبي طالِبٍ علیه‌السلام.[4]

دوم. **الكليني**: مفضّل بن عمر، عن أبي عبدالله علیه‌السلام، في قَولِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿فَإذا نُقِرَ فِي النّاقُورِ﴾، قال:

إنَّ مِنّا إماماً مُظَفَّراً مُسْتَتِراً (مُسْتَطَراً)، فَإذا أرادَ اللهُ عَزَّ ذِكرُهُ إظهارَ أمرِهِ نَكَتَ في قَلْبِهِ نُكتَةً، فَظَهَرَ فَقامَ بِأمرِ اللهِ تَبارَكَ وَ تَعالىٰ.[5]

در کتاب «**کافی**»، تصحیح استاد علی اکبر غفّاری، چاپ دارالکتب الإسلامیّة، در توصیف امام، کلمه‌ی «**مُستَطَر**» به معنانی «مکتوب»[6] آمده که بر این اساس، مفهوم «موجب» یا «حتمی» را می‌رساند. نظیر: ﴿**كَتَبَ رَبُّكُم عَلىٰ نَفسِهِ الرَّحمَةَ**﴾[7] امّا نگارنده بر این باور است که به احتمال قوی، نصّ فعلیِ کتاب کافی، دچار تصحیف ناسخان

---

۱. التفسیر، به نقل تأویل الآیات / ۳۸۹ ؛ کنزالدقائق ۹ / ۵۱۰.
۲. **نُقِرَ فِي النّاقور**: **نُفِخَ فِي الصّور**، ر.ک. الصّحاح ۲ / ۸۳۴.
۳. مُدَّثِّر (۷۴) / ۸ ـ ۱۰.
۴. تأویل الآیات / ۷۰۸؛ کنزالدقائق ۱۴ / ۱۷.
۵. کافی ۱ / ۳۴۳؛ الکَشّی، الرِّجال ۲ / ۴۳۷؛ النعمانی، الغیبه / ۱۸۷؛ کمال‌الدّین / ۳۴۹؛ الطوسی، الغیبه / ۱۶۴؛ تأویل الآیات / ۷۰۸؛ إثبات الهُداه ۶ / ۳۶۴؛ المحجَّة / ۲۳۸؛ مرآة العقول ۴ / ۶۱.
۶. استَطَرَهُ: کَتَبَه، تاج‌العروس ۱۲ / ۲۵؛ قَوله: «مُستَطَرٌ»، (قمر (۵۴) / ۵۳) أي مکتوبٌ، مجمع‌البحرین ۳ / ۳۳۱.
۷. انعام (۶) / ۵۴.

Archive of SID
www.SID.ir

گشته، زیرا در ۸ مصدر دیگر، این کلمه به‌گونه‌ی «مستَتِر»، نوشته شده است؛ که در ۵ منبع، یعنی: «**الغیبة**» نعمانی، «**تأویل الآیات**»، «**إثبات الهُداة**»، «**المحجَّة**» و «**مرآة العقول**»، آن را، به روایت کلینی، بلکه به نقل از کتاب **کافی**، با تاء نگاشته‌اند.

سوم. **الإسترآبادیّ**: مُرسَلاً، عن الصّادق علیه السلام: قال:

إذا نُقِرَ في أُذُنِ الإمامِ القائِمِ أُذِنَ لَهُ فِي القِيامِ.[1]

آیه‌ی هفتم

وَ العَصْرِ * إنَّ الإنسانَ لَفي خُسْرٍ * إلّا الَّذينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَواصَوْا بِالصَّبرِ.[2]

روایات

یکم. **الشیخ الصّدوق**: مفضّل بن عمر، قال: سَألتُ الصّادقَ علیه السلام عَنْ قَولِ اللهِ عزَّ وَ جَلَّ ﴿**وَ العَصْرِ * إنَّ الإنسانَ لَفي خُسْرٍ * إلّا الَّذينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَواصَوْا بِالصَّبرِ**﴾؛ قالَ:

«**العَصْرُ**»: عَصْرُ خُرُوجِ القائِمِ علیه السلام. «**إنَّ الإنسانَ لَفي خُسرٍ**»: يَعني: أعداءَنا. «**إلّا الَّذينَ آمَنُوا**»: يَعني: بِآياتِنا. «**وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ**» يَعني: بِمُواساةِ الإخوانِ. «**وَ تَواصَوْا بِالحَقِّ**» يَعني: بِالإمامَةِ. «**وَ تَواصَوْا بِالصَّبرِ**» يَعني فِي الفَترَةِ.[3]

۲. تأویل باطن آیات

آیات اوّل و دوم

... فَقُلْنا اضْرِبْ بِعَصاكَ الحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثنَتا عَشرَةَ عَيناً ...[4]

وَ لَقَد أَخَذَ اللهُ ميثاقَ بَنِي‌إسرائيلَ وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَي عَشَرَ نَقيباً ...[5]

---

۱. تأویل الآیات / ۷۰۸؛ المحجّه / ۲۳۸.
۲. عصر (۱۰۳) / ۱ ـ ۳.
۳. کمال الدّین / ۶۵۶؛ اثبات الهُداه ۶ / ۴۴۶.
۴. بقره (۲) / ۶۰.
۵. مائده (۵) / ۱۲.

Archive of SID
www.SID.ir

روایات

یکم. **ابوالفتح الکراجُکیّ**: عبدالله‌بن عبّاس، قالَ: سَمِعتُ رَسولَ اللهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله یقول:

مَعاشِرَ النّاسِ، مَنْ سَرَّه أن یَتَوَلَّی وِلایَةَ اللهِ فَلْیَقتَدِ بِعَلِیِّ‌بنِ أبی‌طالِبٍ بَعدي وَ الأئِمَّةِ مِنْ ذُرِیَّتي؛ فَإنَّهُم خُزّانُ عِلمی. فَقامَ جابِرُ بْنُ عبدِاللهِ الأنصاریُّ فَقالَ: یا رَسُولَ اللهِ وَ ما عِدَّةُ الأئِمَّة؟ فَقالَ: یا جابِرُ... عِدَّتُهُم عِدَّةُ العُیُونِ الَّتي انْفَجَرَت لِمُوسَی‌بنِ عِمرانَ علیه‌السلام حینَ ضَرَبَ بِعَصاهُ ﴿الحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثنَتا عَشرَةَ عَیناً...﴾. وَ عِدَّتُهُم عِدَّةُ نُقَباءِ بَنِي إسرائیلَ، قالَ اللهُ تَعالیٰ: ﴿... وَ بَعَثنا مِنهُمُ اثْنَي عَشَرَ نقیباً...﴾ فَالأئِمَّةُ یا جابِرُ عِدَّتُهُم اثنا عَشَرَ، أوَّلُهُم عَلِیُّ بنُ‌أبی‌طالِبٍ وَ آخِرُهُمُ القائِمُ المَهدِیُّ علیهما‌السلام».[1]

آیه‌ی سوم

فیهِ آیاتٌ بَیِّناتٌ مَقامُ إبراهیمَ وَ مَنْ دَخَلَهُ کانَ آمِناً... .[2]

روایات

یکم. **الشیخ الصّدوق**: أبوزهَیربن شَبیب،[3] عَن بَعضِ أصحابِ أبی‌عبدالله علیه‌السلام، عَنهُ قالَ:

وَ أمَّا قَولُهُ ﴿فَمَنْ دَخَلَهُ کانَ آمِناً﴾؛ فَمَن بایَعَهُ (یعني: القائِمَ المَهدیّ) وَ دَخَلَ مَعَهُ وَ مَسَحَ عَلَیٰ یَدِهِ وَ دَخَلَ فِي عُقَدِ أصحابِهِ کانَ آمِناً.[4]

آیه‌ی چهارم

﴿ألَم تَرَ إلَی الَّذینَ قیلَ لَهُم کُفُّوا أیدِیَکُم وَ أقیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ فَلَمّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ القِتالُ إذا فَرِیقٌ مِنهُم یَخشَونَ النّاسَ کَخَشیَةِ اللهِ أو أشَدَّ خَشیَةً

۱. الاستِبصار / ۲۱ به نقل از: ایضاح دفائن النواصب، نوشته‌ی ابوالحسن ابن‌شاذان القمّی؛ بحارالانوار ۳۶ / ۲۶۳.
۲. آل‌عمران (۳) / ۹۷.
۳. أبوزُهَیر، به احتمال قوی، کنیه‌ی یکی از دو فرزند شَبیب‌بن أنس، یعنی محمّدبن شبیب النَّهَدی، یا برادرش جعفربن شبیب النَهَدی (معروف به البِرذَون الکوفی) است که شیخ طوسی، ضمن اصحاب امام صادق علیه‌السلام، از ایشان نام می‌برد. (رجال الطوسی / ۱۶۲ و ۲۹۱)
۴. علل الشّرایع / ۱۱۳؛ صافی ۱ / ۲۸۱؛ برهان ۱ / ۲۹۹.

Archive of SID
www.SID.ir

وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنا القِتالَ لَولا أَخَّرتَنا إلىٰ أجَلٍ قَريبٍ....﴾ [1]

روايات

يكم. **العيّاشى:** محمّدبن مُسلم، عن أبي جعفر عليه السلام قال:

و اللهِ الَّذي صَنَعَهُ الحَسَنُبنُ عَليٍّ عليه السلام كانَ خَيْراً لِهٰذِهِ الأُمَّةِ مِمّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمسُ؛ وَ اللهِ لَفِيهِ نَزَلَتْ هٰذِهِ الآيَةُ: ﴿أَلَم تَرَ إلَى الَّذينِ قيلَ لَهُم كُفُّوا أيْديَكُم...﴾ إنَّما هِيَ طاعَةُ الإمامِ، فَطَلَبُوا القِتالَ، ﴿فَلَمّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ القِتالُ﴾ مَعَ الحُسَينِ ﴿قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنا القِتالَ لَولا أَخَّرْتَنا إلىٰ أجَلٍ قَريبٍ﴾... أرادُوا تَأخِيرَ ذٰلِكَ إلَى القائِمِ عليه السلام. [2]

دوم. **العيّاشي:** إدريس مَولىٰ عبدالله بن جعفر، عن أبي عبدالله عليه السلام في تَفسيرِ هٰذِهِ الآيَةِ: ﴿أَلَم تَرَ إلَى الَّذينَ قيلَ لَهُم كُفُّوا أيْدِيَكُم ـ مَعَ الحَسنِ ـ... فَلَمّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ القِتال ـ مَعَ الحُسينِ ـ... قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَينا القِتالَ؟ لَولا أَخَّرتَنا إلىٰ أجَلٍ قَريبٍ ـ إلىٰ خُرُوجِ القائِمِ عليه السلام، فَإنَّ مَعَهُ النَّصْرَ وَ الظَفَرَ ـ...﴾ [3]

آيه‌ی پنجم

... اَليَومَ يَئِسَ الَّذينَ كَفَروا مِن دينِكُم فَلا تَخشَوهُم وَ اخْشَونِ ... [4]

روايات

يكم. **العيّاشيّ:** جابر الجُعفيّ، قال: قالَ أبو جعفر عليه السلام في هٰذِهِ الآيَة: ﴿... اَليَومَ يَئِسَ...﴾:

يَومَ يَقومُ القائِمُ عليه السلام يَئِسَ بَنواُمَيَّةَ، فَهُمُ الَّذينَ كَفَروا، يَئِسُوا مِن آلِ مُحَمَّدٍ عليهم السلام. [5]

آيه‌ی ششم

فَلَمّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحنا عَلَيْهِم أبوابَ كُلِّ شيءٍ، حَتّٰى إذا فَرِحُوا بِما أوتُوا

---

۱. نساء (۴) / ۷۷.
۲. تفسير عيّاشى ۱ / ۲۸۵؛ كافى ۸ / ۳۳۰.
۳. تفسير عيّاشى ۱ / ۲۸۴؛ برهان ۱ / ۳۹۴ـ ۳۹۵.
۴. مائده (۵) / ۳.
۵. تفسير عيّاشى ۱ / ۳۲۱.

Archive of SID
www.SID.ir

أخَذناهُم بَغتَةً فَإذا هُم مُبلِسُونَ.[1]

روايات

يكم. **عليّ بن ابراهيم القمّيّ**: أبي حمزه، قال: سَألتُ أباجعفرٍ عليه السلام عَن قَولِ اللهِ... قال: أمَا قَولُهُ: ﴿فَلَمّا نَسُوا ما ذُكِّروا بِهِ﴾ يعني: فَلَمّا تَرَكوا وِلايَةَ عَليٍّ أميرِالمُؤمِنينَ عليه السلام وَ قَد أُمِروا بِها. ﴿فَتَحْنا عَلَيْهِم أبوابَ كُلِّ شَيءٍ﴾ يَعني: دَولَتَهُم فِي الدُّنيا وَ ما بَسَطَ لَهُم فيها. وَ أمّا قَولُهُ ﴿حَتّىٰ إذا فَرِحُوا.... مُبلِسُونَ﴾، يَعني بِذٰلِكَ: قِيامَ القائِمِ؛ حَتّىٰ كَأنَّهُم لَمْ يَكُن لَهُم سُلطانٌ قَطُّ، فَذٰلِكَ قَولُهُ: ﴿بَغْتَةً﴾. فَنَزَلَتْ بِخَبَرِهِ هٰذِهِ الآيَةُ عَلىٰ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله و سلم.[2]

آیه‌ی هفتم

اَلَّذينَ يَتَّبِعونَ الرَّسولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ الَّذي يَجِدونَهُ مَكتوباً عِندَهُم فِي التَوراةِ وَ الإنجيلِ...[3]

روايات

يكم. **الكلينيّ**: أبي عُبيدة الحَذّاء، عن الباقر عليه السلام قال:

﴿يَجِدونَهُ مَكتوباً عِندَهُم...﴾ يَعني: النَّبيَّ وَ الوَصيَّ وَ القائِمَ عليهم السلام...[4]

آيات هشتم تا دهم

وَ إذْ أخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَني آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِم ذُرِّيَتَهُم وَ أشهَدَهُم عَلىٰ أنفُسِهِم أَلَسْتُ بِرَبِّكُم؟ قالُوا: بَلىٰ شَهِدْنا أن تَقُولُوا يَومَ القِيامَةِ إنّا كُنّا عَن هٰذا غافِلينَ.[5]

وَ لَقَد عَهِدْنا إلىٰ آدَمَ مِنْ قَبلُ فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً.[6]

---

۱. انعام (۶) / ۴۴.
۲. تفسیر عیّاشی ۱ / ۲۰۰؛ بصائر الدَّرَجات / ۷۸ بدون بخش اخیر: «حتّیٰ کأنَّهُم...»؛ نورالثّقَلَین ۱ / ۷۱۸ به نقل از: تفسیر قمّی.
۳. اعراف (۷) / ۱۵۷.
۴. کافی ۱ / ۴۲۹؛ تأویل الآیات / ۱۸۵.
۵. اعراف (۷) / ۱۷۲.
۶. طه (۲۰) / ۱۱۵.

Archive of SID
www.SID.ir

فاصبِرْ كَما صَبَرَ أولُوا العَزمِ مِنَ الرُّسُلِ...[1]

روايات

یکم. **محمّدبن الحسن الصفّار:** حُمران‌بن أعین، عن أبی‌جعفر علیه‌السلام قال:

إنَّ اللهَ تَبارَكَ وَ تَعالىٰ حيثُ خَلَقَ الخَلقَ... قالَ: ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ؟ قالُوا بَلىٰ شَهِدْنا... غافِلين﴾.... ثُمَّ أخَذَ الميثاقَ عَلَى النَّبِيّينَ فقال: ﴿أَلَستُ بِرَبِّكُم؟﴾ ثُمَّ قال: وَ إنَّ هٰذا مُحَمَّدٌ رَسولي وَ إنَّ هٰذا عَليٌّ أميرُ المُؤمِنينَ، ﴿قالُوا بَلىٰ﴾ فَثَبَتَت لَهُمُ النُّبُوَّةَ وَ أخَذَ الميثاقَ عَلىٰ أولِي العزمِ: «ألا إنّي رَبُّكُم وَ مُحَمَّدٌ رَسُولي وَ عَليٌّ أميرُ المُؤْمِنينَ وَ أوصيائُهُ مِنْ بَعدِهِ وُلاةُ أمري وَ خُزّانُ عِلمي، وَ أنَّ المَهديَّ أنتَصِرُ بِهِ لديني، وَ أُظْهِرُ بِهِ دَولَتي، وَ أنتَقِمُ بِهِ مِن أعدائي، وَ أُعْبَدُ بِهِ طَوْعاً وَ كَرْهاً.» قالُوا: أقرَرْنا وَ شَهِدْنا يا رَبِّ. وَ لَمْ يَجْحَدْ آدَمُ وَ لَمْ يُقِرَّ، فَثَبَتَتِ العَزيمَةُ لِهٰؤلاءِ الخَمسَةِ فِي المَهديِّ؛ وَ لَمْ يكُنْ لآدَمَ عَزمٌ عَلَى الإقرار بِهِ، وَ هُوَ قَولُ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿وَ لَقَد عَهِدْنا إلىٰ آدَمَ مِنْ قَبلُ فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزماً﴾...[2]

دوم. **الکلینیّ:** جابرالجعفیّ، عن أبی‌جعفر علیه‌السلام فی قول الله عزَّ وَ جَلَّ: ﴿وَ لَقَد عَهِدْنا إلىٰ آدَمَ...﴾ قال:

عَهِدْنا إلَيهِ في مُحَمَّدٍ وَ الأئِمَّةِ مِنْ بَعدِهِ، فَتَرَكَ وَ لَم يَكُنْ لَهُ عَزمٌ أنَّهُم هٰكذا؛ وَ إنَّما سُمِّي أولواالعزمِ أولِي العَزمِ لِأنَّهُ عَهِدَ إلَيهِم في مُحَمَّدٍ وَ الأوصياءِ مِنْ بَعدِهِ وَ المَهديِّ وَ سيرَتِهِ، وَ أجمَعَ عَزمُهُم عَلىٰ أنَّ ذٰلِكَ كَذٰلِكَ وَ الإقرارِ بِهِ.[3]

آیه‌ی یازدهم

لِيُحِقَّ الحَقَّ وَ يُبطِلَ الباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ المُجرِمُونَ.[4]

---

۱. احقاف (۴۶) / ۳۵.
۲. بصائِرُ الدَّرَجات / ۷۰؛ کافی ۲ / ۸؛ تأویل الآیات / ۳۱۳.
۳. کافی ۱ / ۴۱۶؛ تفسیر ۲ / ۶۱؛ علل الشرایع ۱ / ۱۴۹.
۴. انفال (۸) / ۸.

Archive of SID
www.SID.ir

روایات

یکم. **العیّاشیّ**: جابر الجعفيّ، قال: قال أبو جعفر علیه السلام:

... وَ أمَّا قَولُهُ: ﴿لِـيُحِقَّ الحَـقَّ﴾، فَإنَّهُ يَعني: لِيُحِقَّ حَقَّ آلِ مُحَمَّدٍ حينَ يَقُومُ القائِمُ علیه السلام؛ وَ أمَّا قَولُهُ: ﴿وَ يُبطِلَ الباطِلَ﴾، يعني: القائِمَ، فَإذا قامَ يُبطِلُ باطِلَ بَني أُمَيَّةَ...[1]

آیات دوازدهم و سیزدهم

... وَ أولوا الأرحامِ بَعضُهُم أولىٰ بِبَعضٍ في كِتابِ اللهِ...[2]

روایات

یکم. **الخزّاز القمّيّ**: إسماعيل بن عبدالله، عَن الحسين بن عليّ علیهما السلام قال:

لَمّا أنزَلَ اللهُ تَبارَكَ وَ تَعالىٰ هٰـذِهِ الآيَـةَ: ﴿وَ أولوا الأرحـامِ بَـعضُهُم أولىٰ بِبَعضٍ﴾، سَألتُ رَسولَ اللهِ صلی الله علیه و آله عَن تأويلِها فَقال: وَ اللهِ ما عَنَىٰ غَيرَكُم، وَ أنتُم أولوا الأرحام، فَإذا مِتُّ فَأبوكَ عَـليٌّ أولىٰ بي وَ بِمَكـاني، فَـإذا مَـضىٰ أبوكَ... فَإذا مَضَى الحَسَنُ وَقَعَتِ الغَيبَةُ في التاسِعِ مِنْ وُلدِك، فَهٰذِهِ الأئِمَّـةُ التِسعَةُ مِنْ صُلبِكَ أعطاهُمُ اللهُ عِلمي وَ فَهمي، طينَتُهُم مِنْ طينَتي ...[3]

آیه‌ی چهاردهم

وَ أذانٌ مِنَ اللهِ وَ رَسُولِهِ إلَى النّاسِ يَومَ الحَـجِّ الأكـبَرِ أنَّ اللهَ بَـرِيءٌ مِـنَ المُشرِكينَ وَ رَسُولُه... وَ بَشِّرِ الَّذينَ كَفَروا بِعَذابٍ أليمٍ.[4]

روایات

یکم. **العیّاشیّ**: جابر الجعفيّ، عن أبي جعفر علیه السلام في قَولِ اللهِ: ﴿وَ أذانٌ مِنَ...﴾ قال:

خُرُوجُ القائِمِ وَ أذانُ دَعوَتِهِ إلىٰ نَفسِهِ[5]

---

۱. تفسیر ۲ / ۵۵ ؛ اثبات الهداه ۷ / ۹۸.
۲. انفال (۸) / ۷۵؛ احزاب (۳۳) / ۶.
۳. کفایةالاثر / ۱۷۵؛ الیَتیمَةُ وَ الدُرَّةُ الثَمینَه / ۷۳.
۴. توبه (۹) / ۳.
۵. تفسیر عیّاشی ۲ / ۸۲؛ اثبات الهداه ۷ / ۹۹.

Archive of SID
www.SID.ir

آیات پانزدهم تا هفدهم

يُريدُونَ أنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِأفواهِهِم وَ يَأْبَى اللهُ إلّا أن يُتِمَّ نُورَهُ وَ لَو كَرِهَ الكافِرُونَ.[1]

يُريدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِأفواهِهِم وَ اللهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَو كَرِهَ الكافِرُونَ.[2]

فَآمِنوا بِاللهِ وَ رَسولِهِ وَ النُّورِ الَّذي أنزَلنا...[3]

روايات

يكم. **الكلينيّ**: محمّدبن الفُضَيل، عن الكاظم عليه السلام قال: سَأَلْتُهُ عن قَولِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ يُريدونَ لِيُطْفِؤُا... قالَ:

يُريدونَ لِيُطفِؤُا وِلايَةَ أميرِالمُؤمنين عليه السلام بِأفواهِهِم. قُلتُ: وَ اللهُ مُتِمُّ نُورِهِ؛ قالَ: وَ اللهُ مُتِمُّ الإمامَةِ لِقَولِهِ عَزَّ وَ جَلَّ ﴿الَّذينَ آمَنوا بِاللهِ وَ رَسولِهِ وَ النّورِ الَّذي أنزَلنا﴾ فَالنّورُ هُوَ الإمامُ... يَقُولُ اللهُ ﴿وَ اللهُ مُتِمُّ نُورِهِ﴾؛ وِلايَةُ القائِمِ عليه السلام، ﴿وَ لَوْ كَرِهَ الكافِرُونَ﴾، بِولايَةِ عَلِيٍّ عليه السلام.[4]

دوم. **الطَبرِسيّ**: عَلقَمَةبن محمّدِ الحضرَميّ، عَن أبي‌جعفر عليه السلام أنَّهُ قالَ: حَجَّ رَسولُ الله صلى الله عليه و آله... فَرَحلَ النَّبيُّ فَلَمّا بَلَغَ غَديرَ خُمٍّ... حَمَدَاللهَ تَعالىٰ فَقالَ:

مَعاشِرَ النّاسِ، ﴿آمِنوا بِاللهِ وَ رَسولِهِ وَ النُّورِ الَّذي ـ... أُنزِلَ مَعَهُ ـ... مِنْ قَبلِ أنْ نَطمِسَ وُجوهاً فَنَرُدَّها عَلىٰ أدبارِها﴾.[5] مَعاشِرَ النّاسِ، النُّورُ مِنَ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِيَّ مَسْلُوكٌ، ثُمَّ في عَلِيٍّ، ثُمَّ فِي النَسلِ مِنهُ إلَى القائِمِ المَهديِّ، الَّذي يَأخُذُ بِحَقِّ اللهِ وَ بِكُلِّ حَقٍّ هُوَ لَنا ... ألا إنَّ خاتِمَ الأئِمَّةِ مِنّا القائِمُ المَهدِيُّ ... وَ لاحَقَّ إلّا مَعَهُ، وَ لانُورَ إلّا عِندَهُ... .[6]

---

۱. توبه (۹) / ۳۲.
۲. صف (۶۱) / ۸.
۳. تغابن (۶۴) / ۸.
۴. کافی ۱ / ۴۳۲؛ الصراط المستقیم ۲ / ۷۴ فقط بخش اخیر حدیث.
۵. رسول اکرم، این سخن خویش را، از ترکیب آیه‌ی مورد نظر با دو آیه‌ی دیگر ساخته‌اند: اعراف (۷) / ۱۵۷ و نساء (۴) / ۴۷.
۶. احتجاج ۱ / ۱۴۹ و ۱۵۴ و ۱۵۵؛ بحارالانوار ۳۷/ ۲۱۱ و ۲۱۳ و ۲۱۴.

Archive of SID
www.SID.ir

آیه‌ی هجدهم

إنَّ عِدَّةَ الشُّهورِ عِندَ اللهِ ٱثناعَشَرَ شهراً فِي كِتابِ اللهِ يَومَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأرضَ مِنها أربعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدّينُ القَيِّمُ فَلا تَظلِموا فيهِنَّ أنفسَكُم... .[1]

روایات

یکم. **ابوالفتح الکَراجُکیّ**: عبدالله‌بن عبّاس، قال: سَمِعتُ رَسولَ اللهِ صلی الله علیه و آله یقول: مَعاشِرَ النّاسِ، مَن سَرَّه أن يَتَوَلّى وِلايَةَ اللهِ فَلْيَقتَدِ بِعَلِيِّ‌بنِ أبي‌طالبٍ بَعدي وَ الأئِمَّةِ مِن ذُرِّيَّتي، فَإنَّهُم خُزّانُ عِلمي، فَقامَ جابِرُبنُ عبدِاللهِ الأنصاريُّ فَقالَ: يا رَسُولَ اللهِ! وَ ما عِدَّةُ الأئِمَّةِ؟ فَقالَ: يا جابِرُ، سَألتَني رَحِمَكَ اللهُ عَنِ الإسلامِ بِأجمَعِهِ، عِدَّتُهُم عِدَّةُ الشُّهورِ، وَ هِيَ ﴿عِندَ اللهِ ٱثناعَشَرَ، شهراً في كِتابِ اللهِ يَومَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأرضَ ...﴾ فَالأئِمَّةُ يا جابِرُ عِدَّتُهُم اثنا عَشَرَ، أوَّلُهُم عَلِيُّ‌بنُ أبي‌طالِبٍ وَ آخِرُهُمُ القائِمُ المَهدِيُّ عليهم السلام.[2]

دوم. **الشیخ الطّوسیّ**: جابر الجُعفيّ، قال: سألتُ أباجعفر علیه السلام عَن تأويلِ قَولِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ ﴿إنَّ عِدَّةَ الشُّهورِ عِندَ اللهِ... فَلا تَظلِموا فيهِنَّ أنفسَكُم﴾ قالَ: فَتَنَفَّسَ سَيِّدي الصُّعَداءَ ثُمَّ قال:

يا جابِرُ، أمَّا السَّنَةُ فِهِيَ جَدّي رَسولُ اللهِ صلی الله علیه و آله وَ شُهورُها ٱثناعَشَرَ شَهراً، فَهُوَ أميرالمؤمِنينَ إلَيَّ وَ إلَى ٱبْني جَعفَرٍ، وَ ٱبْنِهِ موسىٰ، وَ ٱبْنِهِ عَلِيٍّ، وَ ٱبْنِهِ مُحَمَّدٍ وَ ٱبْنِهِ عَلِيٍّ وَ إلَى ٱبْنِهِ الحَسَنِ، وَ إلَى ٱبْنِهِ مُحَمَّدٍ الهادِي المَهديِّ، ٱثْنا عَشَرَ إماماً، حُجَجُ اللهِ في خَلقِهِ وَ أُمَناؤُهُ عَلىٰ وَحيِهِ وَ عِلمِهِ. وَ الأربَعَةُ الحُرُمُ الَّذينَ هُمُ ﴿ٱلدّينُ القَيِّمُ﴾، أربَعَةٌ مِنْهُم يَخرُجونَ بِاسْمٍ واحِدٍ: عَلِيٌّ أميرالمُؤمِنينَ، وَ أبي: عَلِيُّبْنُ الحُسَين، وَ عَلِيُّبنُ موسىٰ، وَ عَلِيُّبنُ مُحَمَّدٍ عليهم السلام، فَالإقرارُ بِهٰؤُلاءِ هُوَ الدّينُ القَيِّمُ. ﴿فَلا تَظلِموا فيهِنَّ أنفُسَكُم﴾ أي: قولوا بِهِم جَميعاً تَهتَدوا.[3]

---

۱. توبه (۹) / ۳۶.

۲. الاستِنصار / ۲۱ به نقل از ایضاح دفائن النواصب، نوشته‌ی ابوالحسن‌ابن‌شاذان القمّیّ؛ بحارالانوار ۳۶ / ۲۶۳.

۳. الغیبة / ۱۴۹؛ المحجّه / ۹۳.

Archive of SID
www.SID.ir

آیه‌ی نوزدهم

... حَتّىٰ إذا أخَذَتِ الأرضُ زُخْرُفَها وَ ٱزَّيَّنَتْ وَ ظَنَّ أهلُها أنَّهُم قادِرُونَ عَلَيها أتاها أمرُنا لَيلاً أوْ نَهاراً فَجَعَلناها حَصيداً كَأنْ لَم تَغْنَ بِالأمْسِ...[1]

روایات

یکم. **الطَبَریّ** (الصغیر): مفضّل‌بن عمر، عن أبي‌عبدالله علیه‌السلام قال:

... قَولُهُ عَزَّ وَ جَلَّ ﴿... حَتّىٰ إذا أخَذَتِ الأرضُ زُخْرُفَها وَ ٱزَّيَّنَتْ... أتاها أمرُنا لَيلاً أوْ نَهاراً فَجَعَلناها حَصيداً...﴾ يَعني: القائِمُ بِالسَّيف ...[2]

دوم. **الشیخ الصّدوق**: علیّ‌بن إبراهیم‌بن مَهزیار، عن حجَّة‌بن الحسن علیهماالسلام أنَّهُ قال:

... كَأنّي بِالقَومِ قَد قُتِلوا في دِيارِهِم وَ أخَذَهُم أمرُ رَبِّهِم لَيلاً وَ نَهاراً... ثُمَّ تَلا قَولَهُ تَعالىٰ: ﴿بِسمِ اللهِ الرّحمان الرّحيم، أتاها أمرُنا لَيلاً أوْ نَهاراً فَجَعَلناها حَصيداً كَأنْ لَم تَغْنَ بِالأمْسِ...﴾ فَقُلتُ: سيّدي يَابنَ رَسولِ اللهِ، ما الأمر؟ قال: «نحنُ أمرُ اللهِ وَ جُنودُهُ ...[3]

آیات بیستم تا بیست و پنجم

وَ يَقُولُونَ مَتىٰ هٰذَا الْوَعدُ إنْ كُنتُم صادقينَ؟[4]

روایات

یکم. **الشیخ الصّدوق**: عبدالرّحمان‌بن سلیط، قال: قال الحسین‌بن علیّ علیهماالسلام:

مِنّا اثْنا عَشَرَ مَهديّاً، أوَّلُهُم أميرُالمُؤمنينَ عَليُّبنُ أبي‌طالِبٍ، وَ آخِرُهُمُ التّاسِعُ مِنْ وُلْدي، وَ هُوَ الإمامُ القائِمُ بِالحَقِّ... لَهُ غَيبَةٌ يَرتَدُّ فيها أقوامٌ وَ يَثبُتُ فيها عَلَى الدّينِ آخَرُونَ، فَيُؤْذَوْنَ وَ يُقالُ لَهُم: ﴿... مَتىٰ هٰذَا الْوَعدُ إنْ كُنتُم صادقينَ﴾ أمَا إنَّ الصّابِرَ في غَيبَتِهِ عَلَى الأذَىٰ وَ التَّكذيبِ بِمَنزِلَةِ المُجاهِدِ

---

۱. یونس (۱۰) / ۲۴.
۲. دلائل الامامه / ۴۶۸؛ برهان ۱ / ۵۲۵ـ ۵۲۶.
۳. کمال‌الدّین / ۴۶۹؛ بحارالانوار ۵۲ / ۴۵ـ ۴۶.
۴. یونس (۱۰) / ۴۸؛ انبیاء (۲۱) / ۳۸؛ نمل (۲۷) / ۷۱؛ سبأ (۳۴) / ۲۹؛ یس (۳۶) / ۴۸؛ ملك (۶۷) / ۲۵.

Archive of SID
www.SID.ir

بِالسَّيفِ بَينَ يَدَيْ رَسُولِ اللهِ صلی الله علیه و آله و سلم.[1]

آیه‌ی بیست و ششم

وَ قُلْ جاءَ الحَقُّ وَ زَهَقَ الباطِلُ إنَّ الباطِلَ كانَ زَهُوقاً.[2]

روایات

یکم. **الکلینیّ**: أبوحمزه، عن أبي‌جعفر علیه السلام في قَولِهِ عَزَّ وَ جَلَّ ﴿وَ قُلْ جاءَ الحَقُّ وَ زَهَقَ الباطِلُ...﴾ قال:

إذا قامَ القائِمُ علیه السلام ذَهَبَتْ دَوْلَةُ الباطِلِ.[3]

دوم. **الطوسیّ**: عن حکیمة‌بنت محمّد بن علیٍّ الجواد علیهما السلام، في حکایةِ میلادِ المهدیّ، ابن الحسن العَسکَریّ علیهما السلام، شَمائِلِهِ، قالَت:

عَلیٰ ذراعِهِ[4] الأیمَنِ مَکتوبٌ: ﴿جاءَ الحَقُّ وَ زَهَقَ الباطِلُ إنَّ الباطِلَ کانَ زَهُوقاً﴾.[5]

آیه‌ی بیست و هفتم

أمَّن یُجِیبُ المُضطَرَّ إذَا دَعاهُ وَ یَکشِفُ السُّوءَ وَ یَجعَلُکُمْ خُلَفاءَ الأرضِ أ إلٰهٌ مَعَ اللهِ قَلیلاً ما تَذَکَّرُونَ.[6]

روایات

یکم. **العیّاشیّ** عبدالأعلَی الجَبَلیّ، قال: قالَ أبوجعفر علیه السلام:

... هُوَ وَ اللهُ المُضطَرُّ في کِتابِ اللهِ، وَ هُوَ قَولُ اللهِ ﴿أمَّن یُجِیبُ المُضطَرَّ إذَا دَعاهُ وَ یَکشِفُ السُّوءَ وَ یَجعَلُکُمْ خُلَفاءَ الأرضِ﴾.[7]

---

۱. کمال‌الدّین / ۳۱۷؛ مقتضب الأثر / ۲۷.
۲. اسراء (۱۷) / ۸۱.
۳. کافی ۸ / ۲۸۷؛ صافی ۱ / ۹۸۶.
۴. الذِراعُ: هِيَ مِنَ الإنسانِ، مِنَ المِرفَقِ إلیٰ أطرافِ الأصابِعِ... وَ قیلَ السّاعِدُ وَ الذِراعُ واحِدٌ. (الافصاح ۱ / ۷۳)
۵. الغَیبه / ۲۳۹؛ دلائل الإمامه / ۵۰۰.
۶. نمل (۲۷) / ۶۲.
۷. تفسیر عیّاشی ۲ / ۶۱؛ القمّی، التفسیر ۲ / ۲۰۵؛ النعمانی، الغیبه / ۱۸۲.

Archive of SID
www.SID.ir

دوم. **ابن ماهیار:** محمّدبن مسلم، عن أبي‌جعفر علیه السلام في قَولِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ ﴿أمَّن يُجِيبُ المُضطَرَّ...﴾ قال:

هٰذِهِ نَزَلَتْ فِي القائِمِ علیه السلام، إذا خَرَجَ تَعَمَّمَ وَ صَلّى عِندَ المَقامِ وَ تَضَرَّعَ إلىٰ رَبِّهِ فَلا تُرَدُّ لَهُ رايَةٌ أبَداً.[1]

سوم. **القمّيّ:** صالح‌بن عقبة، عن أبي‌عبدالله علیه السلام في قَولِهِ عَزَّ وَ جَلَ: ﴿أمَّن يُجِيبُ المُضطَرَّ إذَا دَعاهُ...﴾ قال:

نَزَلَتْ فِي القائِمِ مِن آلِ مُحَمَّدٍ علیهم السلام. هُوَ وَ اللهِ المُضطَرُّ، إذا صَلّىٰ فِي المَقامِ رَكعَتَيْنِ وَ دَعا اللهَ فَأجابَهُ وَ يَكشِفُ السُّوءَ وَ يَجعَلُهُ خَلِيفَةً فِي الأرضِ.»[2]

آیه‌ی بیست و هشتم

قُلْ أ رَأَيْتُم إنْ أصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعِينٍ؟[3]

روایات

یکم. **فضل‌بن شاذان:** عمّاربن یاسر، قال: كُنتُ مَعَ رَسولِ اللهِ صلی الله علیه و آله... فَقال:

... إنَّ اللهَ تَبارَكَ وَ تَعالىٰ عَهِدَ إلَيَّ أنْ يُعطِيَنِي إثْنَيْ عَشَرَ خَلِيفَةً، مَنهُم عَلِيٌّ وَ هُوَ أوَّلُهُم وَ سَيِّدُهُم. فَقُلت: وَ مَنِ الآخَرونَ يا رَسولَ اللهِ؟ قال: الثّانِي مِنهُم الحَسَنُ‌بنُ عَلِيِّ‌بن أبي‌طالِب، وَ الثّالِث مِنهُم الحُسَينُ‌بنُ عَلِيِّ‌بنِ أبي‌طالِب، وَ ... ثمّ ... ثُمَّ ٱبْنُهُ الحَسَنُ، ثُمَّ ٱبْنُهُ الَّذي يَغيبُ عَنِ النّاسِ غَيْبَةً طَوِيلَةً، وَ ذٰلِكَ قَوْلُهُ عزَّ وَ جَلَّ: ﴿قُلْ أ رَأَيْتُم إنْ أصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعِينٍ﴾؟ ثُمَّ يَخرُجُ وَ يَمْلأُ الأرضَ قِسطاً وَ عَدلاً كَما مُلِئَت جَوراً وَ ظُلماً...[4]

دوم. **الخَزّاز القمّيّ:** عمّاربن یاسر، قالَ: ... أتيتُ رَسولَ اللهِ صلی الله علیه و آله فَقُلتُ لَه: يا رَسولَ اللهِ، إنَّ عَلِيّاً قَد جاهَد فِي اللهِ حَقَّ جِهادِهِ، فَقالَ:

... ألا إنَّهُ أبوسِبطَيَّ وَ الأئِمَّةِ، مِن صُلبِهِ يُخرِجُ اللهُ تَعالىٰ الأئِمَّةَ الرّاشِدِينَ، وَ

---

۱. تفسیر عیّاشی، به نقل: تأویل الآیات / ۳۹۹؛ النعمانی، الغیبه / ۳۱۴ فقط عبارت نخست.
۲. تفسیر عیّاشی ۲ / ۱۲۹؛ تأویل الآیات / ۳۹۹ ؛ اثبات الهُداه ۷ / ۱۲۶، هر دو مدرک اخیر، بـه روایت ابراهیم‌بن عبدالحمید با تفاوت در عبارت.
۳. ملک (۶۷) / ۳۰.
۴. الغیبه، به نقل: گزیده‌ی کفایة‌المهتدی، / ۸۷ـ ۸۸ و به نقل: کشف الحقّ (اربعین خاتون‌آبادی) / ۱۱۱.

Archive of SID

www.SID.ir

مِنهُم مَهديُّ هٰذِهِ الأُمَّةِ. فَقُلْتُ: بِأبي أنتَ وَ أُمّي يا رَسُولَ اللهِ، مَن هٰذا المَهديُّ؟ قالَ: يا عَمّارُ، إنَّ اللهَ تَبارَكَ وَ تَعالىٰ عَهِدَ إلَيَّ أنَّهُ يُخرِجُ مِنْ صُلبِ الحُسَينِ تِسعَةً، وَ التّاسِعُ مِنْ وُلدِهِ يَغيبُ عَنهُم، وَ ذٰلِكَ قَولُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿قُلْ أ رَأَيْتُم إنْ أصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعينٍ﴾. يَكُونُ لَهُ غَيْبَةٌ يَرجِعُ عَنها قَومٌ وَ يَثْبُتُ عَلَيْها آخَرُونَ. فَإذا كانَ في آخِرِ الزَّمانِ يَخْرُجُ فَيَمْلَأُ الدُّنيا قِسطاً وَ عَدلاً. وَ يُقاتِلُ عَلَى التَّأويلِ كَما قاتَلتُ عَلَى التَنزيلِ، وَ هُوَ سَمِيّي وَ أشبَهُ النّاسِ بي ...[1]

سوم. **الشيخ الصّدوق**: أبوبصير، عن أبي جعفر عليه السلام في قَولِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿قُلْ أ رَأَيْتُم إنْ أصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعينٍ﴾؟ فَقالَ:

هٰذِهِ نَزَلَت فِي القائِمِ. يَقُولُ: إنْ أصْبَحَ إمامُكُم غائِباً عَنكُم لاتَدرُونَ أينَ هُوَ، فَمَن يَأتيكم بِإمامٍ ظاهِرٍ يَأْتِيكُم بِأخبارِ السَّماءِ وَ الأرض، وَ حَلالِ اللهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ حَرامِهِ؟ ثُمَّ قالَ عليه السلام: وَ اللهِ ما جاءَ تأْويلُ هٰذِهِ الآيَةِ، وَ لابُدَّ أن يَجِيءَ تأويلُها.[2]

چهارم. **ابن ماهيار**: يحيَى الحَلَبيّ، عَن أبي عبدالله عليه السلام في قَولِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿قُلْ أ رَأَيْتُم إنْ أصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعينٍ﴾؟ قالَ:

إذا غابَ إمامُكُم فَمَن يَأْتِيكُم بِإمامٍ جَديدٍ؟[3]

پنجم. **الكلينيّ**: علىّ‌بن جعفر عليه السلام، عَن أخيهِ موسَى‌بن جعفر عليه السلام في قَولِ اللهِ عزَّ وَ جَلَّ: ﴿قُلْ أ رَأَيْتُم إنْ أصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعينٍ﴾؟ قالَ:

إذا غابَ عَنكُم إمامُكُم فَمَن يَأْتِيكُم بِإمامٍ جَديدٍ؟[4]

شيخ صدوق همين روايت را از همين راوى، از همين امام، مى‌آورد با اين تفاوت كه امام كاظم عليه السلام، آن را به پدرگران‌قدرش امام صادق عليه السلام نسبت مى‌دهد.[5] با توجّه به حديث مرويّ از يحيَى الحَلَبى، بعيد نيست روايت كلينى، همان خبر منقول

۱. كفايةالاثر / ۱۲۰ـ ۱۲۱؛ الصراط المستقيم ۲ / ۱۱۸ با تلخيص.
۲. كمال‌الدين / ۳۲۵ـ ۳۲۶؛ الشيخ الطوسى، الغيبه / ۱۵۸.
۳. تفسير، به نقل: تأويل الآيات / ۶۸۳؛ المحجّه / ۲۳۱.
۴. كافى ۱ / ۳۴۰؛ النعمانى، الغيبه / ۱۷۶.
۵. كمال‌الدين / ۳۵۱؛ بحارالانوار ۵۱ / ۵۳.

Archive of SID
www.SID.ir

صدوق باشدکه در آن استماع امام هفتم از ششمین امام، از ذهن راویان رفته، یا از قلم کاتبان افتاده است.

ششم. **الشیخ الطّوسیّ**: علیّ‌بن جعفر علیه‌السلام، عَن أخیهِ موسَی‌بن جعفر علیه‌السلام قال: قُلتُ لَهُ: ما تأویلُ قَولِ اللهِ تعالی: ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصبَحَ مَاؤُكُم غَوراً فَمَن يَأْتِيكُم بِماءٍ مَعِينٍ﴾؟ فَقالَ:

إذا فَقَدتُم إمامَكُم فَلَم تَرَوْهُ فَماذا تَصنَعُونَ؟[1]

۳. تعیین مصداق

آیه‌ی اوّل

أُولٰئِكَ عَلَيهِم صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِم وَ رَحْمَةٌ وَ أولٰئِكَ هُمُ المُهتَدُونَ.[2]

روایات

یکم. **الکلینیّ**: أبي بصیر، عن أبي عبدالله علیه‌السلام قال: «قالَ أبي لِجابر بن عبدالله الأنصاريّ: ... أخبِرني عَنِ اللَّوحِ الَّذي رَأَيتَهُ في يَدِ أمّي فاطمة علیهاالسلام ... فقال جابر: فأُشهِدُ بِاللهِ أنّي هٰكَذا رَأَيتُهُ فِي اللَّوحِ مَكتوباً:

... و أُكَمِّلُ ذٰلِكَ بِابنِهِ م ح م د رَحمَةً لِلعالَمينَ؛ عَلَيهِ كَمالُ موسیٰ وَ بَهاءُ عيسیٰ وَ صَبرُ أيّوبٍ. فَيُذَلُّ أولِيائي فِي زَمانِهِ وَ تُتَهادیٰ رُؤُوسُهُم كَما تُتَهادیٰ رُؤوسُ التُركِ وَ الدَيلَم، فَيُقتَلونَ وَ يُحرَقونَ وَ يَكونونَ خائِفينَ مَرعوبينَ وَجِلينَ، تُصبَغُ الأرضُ بِدِمائِهِم وَ يَفشُو الوَيلُ وَ الرَّنَّةُ في نِسائِهِم. أولٰئِكَ أوليايي حقّاً؛ بِهِم أدفَعُ كُلَّ فِتنَةً عَمياءَ حِندِس، وَ بِهِم أكشِفُ الزَلازِلَ وَ أدفَعُ الآصارَ وَ الأغلالَ؛ ﴿أُولٰئِكَ عَلَيهِم صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِم وَ رَحْمَةٌ وَ أولٰئِكَ هُمُ المُهتَدُونَ﴾.[3]

آیه‌ی دوم

فَلَمّا فَصَلَ طالوتُ بِالجُنودِ قالَ إنَّ اللهَ مُبتَليكُم بِنَهرٍ فَمَن شَرِبَ مِنهُ فَلَيسَ

۱. الغیبه / ۱۶۰؛ کمال‌الدّین، ص ۳۶۰؛ النعمانی، الغیبه / ۱۷۶ با اندک تفاوت لفظی.
۲. بقره (۲) / ۱۵۷.
۳. کافی ۱ / ۵۲۷ـ ۵۲۸؛ النعمانی، الغیبه / ۶۲ـ ۶۳؛ کمال‌الدّین ۱ / ۳۰۸ـ ۳۱۰.

Archive of SID

www.SID.ir

مِنّي... فَشَرِبوا مِنهُ إلّا قَليلاً مِنهُم...[1]

روايات

يكم. **فضل بن شاذان:** أبي بصير، عن أبي عبدالله الصّادق عليه السلام قال:

إنَّ أصحابَ طالوتَ ٱبْتُلوا بِالنَّهَرِ الَّذي قالَ اللهُ تَعالىٰ: ﴿إنَّ اللهَ مُبتَليكُم بِنَهَرٍ﴾ وَ إنَّ أصحابَ القائِم عليه السلام يُبتَلونَ بِمِثلِ ذٰلِكَ.[2]

آيه‌ی سوم

إنَّ اللهَ اصْطَفىٰ آدَمَ وَ نوحاً وَ آلَ إبراهيمَ وَ آلَ عِمرانَ عَلَى العالَمينَ * ذُرِّيَّةً بَعضُها مِنْ بَعضٍ وَ اللهُ سَميعٌ عَليمٌ.[3]

روايات

يكم. **النعمانيّ:** جابربن يزيد الجعفيّ، قال أبوجعفر الباقر عليه السلام:

... و القائِمُ يَومَئِذٍ بِمَكَّةَ، قَد أسنَدَ ظَهرَه إلَى البَيتِ الحَرامِ مُستَجيراً بِهِ، فَيُنادي: يا أيُّهَا النّاسُ ... مَن حاجَّني فِي النَّبيّينَ فَأنَا أولَى النّاسِ بِالنَّبيّينَ. أَلَيسَ اللهُ يَقولُ في مُحكَمِ كِتابِهِ: ﴿إنَّ اللهَ اصْطَفىٰ آدَمَ وَ نوحاً... وَ اللهُ سَميعٌ عَليمٌ﴾؟ فَأنا بَقِيَّةٌ مِن آدَمَ وَ ذَخيرَةٌ مِن نوحٍ وَ مُصطفىً مِن إبراهيمَ وَ صَفْوَةٌ مِن مُحَمَّدٍ صَلّى الله عَلَيهِم أجمعين...[4]

آيه‌ی چهارم

إنَّ أولَى النّاسِ بِإبراهيمَ لَلَّذينَ اتَّبَعوهُ وَ هٰذا النَّبيُّ وَ الَّذينَ آمَنوا...[5]

روايات

يكم. **العيّاشيّ:** عبدالأعلىٰ الجَبَليّ، قال: قالَ أبوجعفر عليه السلام:

---

۱. بقره (۲) / ۲۴۹.
۲. الغيبه، به نقل شيخ طوسی، در الغيبه / ۴۷۲؛ النعمانی، الغيبه / ۳۱۶ مضمون آيه، با تعبير «سَنَبتَليكُم».
۳. آل‌عمران (۳) / ۳۳ و ۳۴.
۴. الغيبه / ۲۸۱؛ الاختصاص / ۲۵۶ـ ۲۵۷.
۵. آل‌عمران (۳) / ۶۷.

Archive of SID
www.SID.ir

يَكونُ لِصاحِبِ هٰذا الأمر غَيبَة في بَعضِ هٰذِهِ الشِعابِ ... وَ للهِ لَكَأنّي أنْظُرُ إلَيهِ وَ قَد أسنَدَ ظَهرَه الَى الحَجَر، ثُمَّ يُنشِد اللهَ حَقَّهُ، ثُمَّ يَقُولُ: يا أيُّهَا النّاسُ... مَن يُحاجِّني في إبراهيمَ فَأنَا ﴿أولَى النّاسِ بِإبراهيمَ﴾...[1]

آیه‌ی پنجم

... يُمدِدكُم رَبُّكُم بِخَمسَةِ آلافٍ مِنَ المَلائِكَةِ مُسَوِّمين.[2]

روایات

یکم. **العیّاشيّ**: ضُرَیس‌بن عبدالملك، عن أبي‌جعفر علیه‌السلام قال:

إنَّ المَلائِكَةَ الَّذينَ نَصَروا مُحَمَّداً صلی‌الله‌علیه‌وآله يَومَ بَدرٍ فِي الأرضِ ما صَعِدوا بَعدُ، وَ لا يَصعَدونَ حَتّىٰ يَنصُروا صاحِبَ هٰذا الأمرِ، وَ هُم خَمسَةُ آلافٍ.[3]

آیه‌ی ششم

وَ مَن يُطِعِ اللهَ وَ الرَّسُولَ فَأولٰئِكَ مَعَ الَّذينَ أنعَمَ اللهُ عَلَيهِم مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصّالِحينَ وَ حَسُنَ أولٰئِكَ رَفيقاً.[4]

روایات

یکم. **فرات الکوفيّ**: أصبغ‌بن نُباته، عن أمیرالمؤمنین علیه‌السلام قال:

إنَّ أفضَلَ الخَلقِ يَومَ يَجمَعُ اللهُ الرُّسُلُ، وَ إنَّ أفضَلَ الرُّسُلِ مُحَمَّدٌ صلی‌الله‌علیه‌وآله، ثُمَّ إنَّ أفضَلَ كُلِّ أُمَّةٍ بعدَ نَبِيِّها وَصِيُّ نَبِيِّها... وَ إنَّ أفضَلَ الأوصياءِ وَصِيُّ مُحَمَّدٍ علیهما‌السلام، ثُمَّ إنَّ أفضَلَ النّاسِ بَعدَ الأوصياءِ الشُّهَداءُ وَ إنَّ أفضَلَ الشّهداءِ حَمزَةُ سيِّدُ الشُهَداءِ وَ جَعفَرٌ ذُوالجَناحَيْنِ... وَ السِّبطانِ الحَسَنُ وَ الحُسَينُ سَيِّدا شَبابِ أهلِ الجَنَّةِ... وَ المَهدِيُّ علیهم‌السلام يَجعَلُهُ اللهُ مَن أحَبَّ مِنّا أهلَ البَيتِ، ثُمَّ قالَ: أبشِروا ـ ثلاثاً ـ ﴿وَ مَن يُطِعِ.... أولٰئِكَ رَفيقاً﴾.[5]

---

۱. تفسیر عیّاشی ۲ / ۶۱؛ همین مضمون در ۱ / ۸۴ از جابر جعفی؛ القمّی، التفسیر ۲ / ۲۰۵ از: ابوخالد کابلی؛ النعمانی، الغیبه / ۱۸۲ از اسماعیل‌بن جابر و / ۲۸۱ از: جابر جعفی.

۲. آل‌عمران (۳) / ۱۲۵.

۳. تفسیر عیّاشی ۱ / ۲۲۰ ؛ اثبات الهُداه ۷ / ۹۶.

۴. نساء (۴) / ۶۹.

۵. التفسیر / ۱۱۲؛ کافی ۱ / ۴۵۰ با اندک تفاوت.

Archive of SID

www.SID.ir

آیات هفتم و هشتم

وَ قالوا لَو لا نُزِّلَ عَلَيهِ آيَةٌ مِن رَبِّهِ، قُل إنَّ اللهَ قادِرٌ عَلىٰ أن يُنَزِّلَ آيَةً...[1]

وَ قُلِ الحَمدُ لِلّهِ سَيُريكُم آياتِهِ فَتعَرِفونَها وَ ما رَبُّكَ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلونَ.[2]

روایات

یکم. **القمّيّ**: أبوالجارود، عن الباقر علیه‌السلام في قوله تعالى: ﴿إنَّ اللهَ قادِرٌ...﴾ قالَ:

سَيُريكُمْ فِي آخِرِ الزَّمانِ آياتٍ مِنها: دابَّةٌ فِي الأرضِ، وَ الدَّجّالُ، وَ نُزولُ عيسَى‌بن مَريمَ وَ طُلوعُ الشَّمسِ مِن مَغرِبِها.[3]

آیه‌ی نهم

ٱلَّذينَ آمَنوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ طُوبىٰ لَهُم وَ حُسنُ مآبٍ.[4]

روایات

یکم. **الشيخ الصّدوق**: علیّ‌بن عاصم، عن محمّدبن علیّ‌بن موسىٰ، عَن آبائِهِ علیهم‌السلام، عَن الحسين‌بن علیّ علیهما‌السلام، قالَ: دَخَلتُ عَلىٰ رَسولِ اللهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله، وَ عِندَهُ أُبَيُّ‌بنُ كَعبٍ. فَقالَ رَسولُ اللهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله:

... فَهُوَ إمامٌ تَقِيٌّ نَقِيٌّ بارٌّ مَرضِيٌّ هادٍ مَهديٌّ، أوَّلُ العَدلِ وَ آخِرُهُ... طوبىٰ لِمَن لَقِيَهُ وَ طوبىٰ لِمَن أحَبَّهُ، وَ طوبىٰ لِمَن قالَ بِهِ، يُنجيهِمُ اللهُ مِنَ الهَلَكَةِ... .[5]

دوم. **الشيخ الصّدوق**: أبي‌بصير، قال: قالَ الصّادق جعفربن‌محمّد علیهما‌السلام:

طُوبىٰ لِمَن تَمَسَّكَ بِأمرِنا في غَيبَةِ قائِمِنا فَلَم يَزِغْ قَلبُهُ بَعدَ الهِدايَةِ، فَقُلت لَهُ: جُعِلتُ فِداكَ وَ ما طُوبىٰ؟ قالَ: شَجَرَةٌ فِي الجَنَّةِ أصلُها في دارِ عَلِيِّ‌بنِ أبي‌طالِب علیه‌السلام وَ لَيسَ مِن مُؤمِنٍ إلّا وَ في دارِهِ غُصنٌ مِنْ أغصانِها وَ ذٰلِكَ قَولُ اللهِ عزَّ وَ جَلَّ: ﴿طُوبىٰ لَهُم وَ حُسنُ مآبٍ﴾.[6]

---

۱. انعام (۶) / ۳۷.　　۲. نمل (۲۷) / ۹۳.

۳. تفسیر قمی ۱ / ۱۹۸؛ صافی ۱ / ۵۱۵ و نَوادِر الاخبار / ۲۶۰.

۴. رعد (۱۳) / ۲۹.

۵. کمال‌الدین / ۲۶۷ـ ۲۶۸؛ عیون اخبار الرّضا علیه‌السلام ۱ / ۶۴ـ ۶۵؛ إعلام الوَریٰ / ۳۸۱.

۶. کمال‌الدین / ۳۵۸؛ معانی الاخبار / ۱۱۲؛ کنز الدّقائق ۶ / ۴۵۱.

Archive of SID
www.SID.ir

سوم. **الشيخ الصّدوق**: يونس بن عبدالرّحمان، قال: دَخَلتُ عَلىٰ موسَى بن جعفر عليهما السلام ... ثُمَ قالَ:

طوبىٰ لِشيعَتِنا، المُتَمَسِّكينَ بِحَبلِنا في غَيبَةِ قائِمِنَا، الثّابِتينَ عَلىٰ مُوالاتِنا وَ البَراءَةِ مِن أعدائِنا، أولٰئِكَ مِنّا وَ نَحنُ مِنهُم، قَد رَضوا بِنا أئِمَّةً وَ رَضينا بِهِم شيعَةً. فَطوبىٰ لَهُم، ثُمَّ طوبىٰ لَهُم، وَ هُم وَ اللهِ مَعَنا في دَرجاتِنا يَومَ القِيامَة.[1]

آیه‌ی دهم

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللهَ سَخَّرَ لَكُم ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأرضِ وَ أَسبَغَ عَليكُم نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً ...؟[2]

روایات

یکم. **الشيخ الصّدوق**: محمّدبن زياد الأزديّ، قال: سألْتُ سَيِّدي موسَى بن جعفر عليهما السلام عَن قَولِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُم نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً﴾ فَقالَ:

النِّعمَةُ الظّاهِرَةُ: الإمامُ الظّاهِرُ، وَ الباطِنَةُ: الإمامُ الغائبُ. فَقُلْتُ لَهُ: وَ يَكُونُ فِي الأئِمَّةِ مَن يَغِيبُ؟ قالَ: نَعَم، يَغِيبُ عَن أبصارِ النّاسِ شَخصُهُ وَ لا يَغِيبُ عَن قُلُوبِ المُؤمِنينَ ذِكْرُهُ، وَ هُوَ الثّاني عَشَرَ مِنّا، يُسَهِّلُ اللهُ لَهُ كُلَّ عَسيرٍ، وَ يُذَلِّلُ لَهُ كُلَّ صَعْبٍ، وَ يُظْهِرُ لَهُ كُنوزَ الأرضِ، وَ يُقَرِّبُ لَهُ كُلَّ بَعيدٍ، وَ يُبيرُ بِهِ كُلَّ جَبّارٍ عَنيدٍ، وَ يُهْلِكُ عَلىٰ يَدِهِ كُلَّ شَيطانٍ مَريدٍ. ذٰلِكَ ابنُ سَيِّدَةِ الإماءِ، الَّذي تَخفىٰ عَلَى النّاسِ وِلادَتُهُ وَ لا يَحِلُّ لَهُمْ تَسمِيَتُهُ[3] حَتّىٰ يُظهِرَهُ اللهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَملَأَ الأرضَ قِسطاً وَ عَدلاً، كَما مُلِئَتْ جَوراً وَ ظُلماً.[4]

۱. کمال‌الدین / ۳۶۱؛ کفایةالأثر / ۲۶۵ـ ۲۶۶؛ نوادر الأخبار / ۲۵۰.
۲. لقمان (۳۱) / ۲۰.
۳. چند روایت، با چنین معنا و مضمون، در آثار امامیّه آمده که از نام بردنِ مهدی نهی می‌کند؛ در حالی که احادیثی دیگر، اسم ایشان را، به روشنی می‌برد. نگارنده، در مسیر تفقّه این اخبار و جمع میان آن‌ها، گام‌هایی پیموده و رهاوردی فراهم ساخته بود که به جهت اختصاص بحث به مکتب تشیّع و رعایت اختصار، از درج آن چشم پوشید. برای تحقیق بیشتر ر.ک: وسایل الشّیعه ۱۶ / ۲۳۷ تا ۲۴۷؛ جامع أحادیث الشیعه ۱۴ / ۵۵۹ تا ۵۷۲.
۴. کمال‌الدین / ۳۶۸ـ ۳۶۹؛ کفایة الاثر / ۲۶۶ ـ ۲۶۷.

Archive of SID
www.SID.ir

۴. تمثّل و استشهاد

آیات اوّل تا سوم

أمْ حَسِبْتُم أن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللهُ الَّـذينَ جـاهَدُوا مِـنكُم وَ يَـعلَمَ الصّابِرينَ؟[۱]

أمْ حَسِبْتُم أن تُتْرَكوا وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللهُ الَّذينَ جاهَدُوا مِنكُم...؟[۲]

أ حَسِبَ النّاسُ أن يُتْرَكوا أن يَقولوا آمَنّا و هُم لايُفتَنونَ؟[۳]

روایات

یکم. **الحمیَریّ**: أحمدبن محمّدبن ابی‌نصر، عن أبی‌الحسن الرِّضا علیه‌السلام قال: کانَ جعفربن محمّد علیه‌السلام یقول:

وَ اللهِ لایَکُونُ الَّذي تَمُدُّونَ إلَیهِ أعناقَکُم حَتّیٰ تُمَیَّزُونَ وَ تُمَحَّصُونَ ... ثُمَّ تَلا هٰذِهِ الآیَة: ﴿أم حَسِبتُم أن تَدخُلُوا الجَنَّةَ...﴾؟[۴]

شیخ مفید[۵] و شیخ طوسی[۶] نیز، همین مضمون روایی را، از همین راوی آورده‌اند؛ با این تفاوت که در نقل «**ارشاد**»، آیه‌ی سوره‌ی عنکبوت، و در نقل «**غیبت**» آیه‌ی سوره‌ی توبه روایت شده است.

آیات چهارم تا هفتم

... فَانتَظِرُوا إنّي مَعَکُم مِنَ المُنتَظِرينَ * فَأنجَيناهُ وَ الَّذينَ مَعَهُ....[۷]

... فَقُل إنَّما الغَيبُ لِلّهِ فَانْتَظِرُوا إنّي مَعَکُم مِنَ المُنْتَظِرينَ.[۸]

... قُل فَانْتَظِرُوا إنّي مَعَکُم مِنَ المُنْتَظِرينَ* ثُمَّ نُنَجّي رُسُلَنا وَ الَّذينَ آمَنوا کَذٰلِكَ حَقّاً عَلَينا نُنجِ المُؤمِنينَ.[۹]

وَ يا قَومِ اعْمَلُوا عَلیٰ مَکانَتِکُمْ... وَ ارْتَقِبُوا إنّي مَعَکُم رَقيبٌ.[۱۰]

---

۱. آل‌عمران (۳) / ۱۴۲.
۲. توبه (۹) / ۱۶.
۳. عنکبوت (۲۹) / ۲.
۴. قُرب الاسناد / ۳۶۹.
۵. ارشاد ۲ / ۳۷۵.
۶. الغیبه / ۳۳۶ـ ۳۳۷.
۷. اعراف (۷) / ۷۱ـ ۷۲.
۸. یونس (۱۰) / ۲۰.
۹. همان / ۱۰۲ـ ۱۰۳.
۱۰. هود (۱۱) / ۹۳.

Archive of SID
www.SID.ir

روایات

یکم. **الشیخ الصّدوق:** أحمدبن محمّدبن أبی‌نصر قال: قالَ أبوالحسن الرّضا علیه السلام:

ما أحسَنَ الصَّبرَ وَ انتِظارَ الفَرَجِ، أمَا سَمِعتَ قَولَ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ ﴿... وَ ارْتَقِبُوا إنّي مَعَكُم رَقيبٌ﴾، ﴿فَانْتَظِرُوا إنّي مَعَكُم مِنَ المُنْتَظِرينَ﴾؟ فَعَلَيكُم بِالصَّبر...[1]

دوم. **العیّاشیّ:** محمّدبن الفُضَیل، عَن أبی‌الحسن الرّضا علیه السلام قالَ: سَألتُهُ عَن شَيءٍ فِي (انتظارِ) الفَرَج، فَقال:

أوَ لَيسَ تَعلَمُ أنَّ انْتِظارَ الفَرَجِ مِنَ الفَرَجِ؟ إنَّ اللهَ يَقولُ: ﴿فَانْتَظِرُوا إنّي مَعَكُم مِنَ المُنْتَظِرينَ﴾.[2] **ثُمَّ قالَ: «إنَّ اللهَ تَبارَكَ وَ تَعالىٰ يَقول: ﴿وَ ارْتَقِبُوا إنّي مَعَكُم رَقيبٌ﴾.**[3]

آیه‌ی هشتم

... وَ الَّذينَ يَكنِزونَ الذَّهَبَ وَ الفِضَّةَ وَ لايُنفِقونَها في سَبيلِ اللهِ فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ أليمٍ.[4]

روایات

یکم. **العیّاشیّ:** مُعاذبن کثیر، قال: سَمِعتُ أبا عبدالله علیه السلام قال:

... فَإذا قامَ قائِمُنا حَرَّمَ عَلىٰ كُلِّ ذي‌كَنْزٍ كَنْزَهُ، حَتّىٰ يَأتِيَهُ بِهِ فَيَستَعِينَ بِهِ عَلىٰ عَدُوِّهِ. وَ هُوَ قَولُ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿... وَ الَّذينَ يَكنِزونَ الذَّهَبَ وَ ... فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ أليمٍ﴾.»[5]

آیه‌ی نهم

... وَ سَيَعْلَمُ الَّذينَ ظَلَموا أيَّ مُنقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ.﴾[6]

---

۱. کمال‌الدین / ۶۴۵؛ تفسیر عیّاشی ۲ / ۲۳ به اختصار.
۲. تفسیر عیّاشی ۲ / ۱۴۶؛ کمال‌الدّین / ۶۴۵ با کمی تفاوت در الفاظ.
۳. تفسیر عیّاشی ۲ / ۱۶۸؛ کنزالدّقائق ۶ / ۲۳۲.
۴. توبه (۹) / ۳۴.
۵. تفسیر عیّاشی ۲ / ۹۳؛ کافی ۴ / ۶۱؛ صافی ۱ / ۶۹۹.
۶. شعراء (۲۶) / ۲۲۷.

Archive of SID
www.SID.ir

روایات

یکم. **الشیخ الصّدوق**: هشام‌بن سالم، عن الصّادق، عن أبیه، عن جَدِّه علیهم‌السلام قال: قالَ رَسولُ اللهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم:

«القائِمُ مِن وُلدِي... إلَى اللهِ أشكُو المُكَذِّبينَ لي في أمرِهِ، وَ الجاحِدينَ لِقَولي في شأنِهِ، وَ المُضِلّينَ لِأُمَّتي عَن طَريقَتِهِ، ﴿وَ سَيعَلَمُ الَّذينَ ظَلَمُوا أيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾.[1]

دوم. **الشیخ الصّدوق**: الحسین‌بن خالد، عَن الرّضا، عن أبیه، عن آبائِه علیهم‌السلام قال: قالَ رَسولُ اللهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم:

... مِن وُلدِ الحُسَينِ تِسعَةُ أئِمَّة، تاسِعُهُم القائِمُ مِن وُلدي، إلَى اللهِ أشكُوا المُنكِرينَ لِفَضلِهِم وَ المُضَيِّعينَ لِحُرمَتِهِم بَعدي، وَ كَفىٰ بِاللهِ وَليّاً وَ ناصِراً لِعِترَتي وَ أئِمَّةِ أُمَّتي، وَ مُنتَقِماً مِنَ الجاحِدينَ لِحَقِّهِم، ﴿وَ سَيعَلَمُ الَّذينَ ظَلَموا أيَّ مُنْقَلبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾.[2]

مؤخَّره[3]

جدول و نمایه‌ی آیات مفسَّره در سه مقاله

در مقالات حاضر، هرگز ادّعا نشده که آیات گردآورده، محصول جست‌وجوی تامّ و تمام، در همه‌ی منابع و مصادر اهل سنّت و امامیّه است؛ بلکه نگارنده بر آن بوده تا بدون تکیه بر مکتوبات واسطه، آن‌چه خودش، در حدّ مقدور خویش، در متون قابل وصولِ این موضوع، به طور مستقیم یافته، بررسی و مطالعه کند و برگزیده‌ی آن‌ها از جهت وضوح، ارتباط و استناد را دسته‌بندی و مطابقه نماید. با این امید که خواننده‌ی پژوهنده، از همین مجموعه‌ی گسترده، به نتیجه‌ی پسندیده دست یابد.

---

۱. کمال‌الدین / ۴۱۱؛ إعلام الوَریٰ / ۳۹۹ـ ۴۰۰؛ نَوادِر الاخبار / ۲۲۳.
۲. کمال الدین / ۲۶۰ـ ۲۶۱؛ المحجَّه / ۱۶۲ـ ۱۶۳.
۳. این بخش، نگاهی تحلیلی است به سه مقاله از نویسنده، که در شماره‌های ۱۰ تا ۱۲ سفینه درج شده است. برای سهولت مراجعه، این سه مقاله را مقاله‌ی اوّل تا سوم نامیدیم.

Archive of SID
www.SID.ir

امّا قسمت «مؤّخَّره»، از آن رو فراهم شده است، تا چندگزارش گویای آماری، از مندرجات این مقالات ، در اختیار شما قرار دهد. بررسی این ارقام، نکات ویژه و جهات تازه‌ای را در قیاس میان دو مکتبِ مورد پژوهش، آشکار می‌سازد. علاوه بر این، برخی از جداولِ قسمت حاضر، مراجعه به آیه یا مطلبِ مورد علاقه‌ی خواننده را نیز ساده و آسان می‌گرداند.

در این مقالات، روی هم، (۱۰۰) مورد از قرآن که به طور دقیق، (۱۱۵) آیه بوده و در ارتباط با «مهدویّت» تفسیر گشته، در برابر دیدگان پژوهشگران قرارگرفته است.

موارد یادشده‌ی فوق، در جدولی که هم‌اکنون خواهید دید، میان عناوین پنج‌گانه‌ی این مقالات، و چهاربخش هر عنوان، یعنی: «**تفسیر ظاهر آیات**»، «**تأویل باطن آیات**»، «**تعیین مصداق آیات**» و «**تمثّل و استشهاد به آیات**»، پراکنده‌گشته و هر ستون، از نو، جمع زده شده، تا ابعادی دیگر از چگونگی میراثِ ارزشمند تفسیرِ بالمأثور را، نزد فریقَین، خاصّه در موضوع ظهور «**مهدی**»، نشان دهد:

جدول پراکندگی آماری موارد قرآنی

مقاله	عنوان	بخش یکم	بخش دوم	بخش سوم	بخش چهارم	مجموع
اوّل	آیات مشترک	۳	۶	۰	۰	۹
دوم	متّبع (س)	۴	۰	۰	۰	۴
دوم	متّبع (ش)	۹	۱۴	۹	۱	۳۳
سوم	مختّص تسنّن	۰	۰	۰	۰	۰
سوم	مختصّ تشیّع	۷	۲۸	۱۰	۹	۵۴
مجموع		۲۳	۴۸	۱۹	۱۰	۱۰۰

به دنبال هر یک از موارد قرآنی، اخبار و اقوال تفسیری که درباره‌ی آن آیه یا آیات، در متون حدیث، تفسیر، و عقاید آمده؛ گزینش، گردآوری و گروه‌بندی شده، از میان مصادر پرشمار آن‌ها، اغلب به نقلِ دو یا سه مدرک که کهن‌تر بوده‌اند؛ اکتفا گردیده است.

همان‌گونه که در جدول صفحه‌ی آینده دیده می‌شود، مجموعه‌ی روایات و

Archive of SID
www.SID.ir

نظراتِ آورده‌شده در این مقالات، نزدیک به (۲۴۰) مورد می‌باشد که قریب ۷۵٪ آن، یعنی (۱۸۰) مورد، احادیثِ مستند به ۱۰ تن از معصومان علیهم‌السلام است و بیش از (۶۰) نقل دیگر، سخن ۵ نفر از اصحاب نظیر: عبدالله‌بن عبّاس، گفتار ۴ تن از امام‌زادگان مانند: محمّدبن حنفیّه و شهید زیدبن علیّ‌بن الحسین علیهما‌السلام، اقوال ۱۲ نفر از تابعان امثال: صعصعة‌بن صوحان، و سعیدبن جُبیر، نظرات ۶ تن از اتباع تابعان هم‌چون: محمّدبن سائب کلبی، و مُقاتل‌بن سلیمان ازدی، و ۴ نویسنده از قبیل: ابن‌ابی‌الحدید معتزلی، و ابن‌عربی طائی، می‌باشد که در نتیجه، با یک حدیث قدسی ربوبی، شمار صاحبان این تفاسیر اثری به (۴۲) می‌رسد.

مدارک و مصادرِ این روایات و نظرات، که به دقّت دیده و با شماره‌ی جلد و صفحه، نشانی داده شده، نزدیک به (۵۰۰) مورد است که (۱۱۰) تای آن برگرفته از ۲۵ کتاب، نوشته‌ی بیش از ۲۰ دانشور فرزانه‌ی اهل سنّت می‌باشد. قریب (۴۹۰) مدرک دیگر، از ۵۰ کتاب، نگاشته‌ی ۳۵ دانشمند فرهیخته‌ی امامیّه به دست آمده است. جدول‌بندی بعدی، توزیع اقوال و احادیث را در بخش‌ها و فصول نشان می‌دهد:

جدول پراکندگی روایات و نظرات تفسیری

نام* بخش /فصل	۱/۱	۱/۲	۲/۱	۳/۱	۳/۲	۳/۳	۳/۴	۵/۱	۵/۲	۵/۳	۵/۴	جمع
رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله	۴	۵	۱	۱	۵	۳	۰	۰	۵	۲	۲	۲۸
امیرمؤمنان علیه‌السلام	۳	۶	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۱۵
امام‌باقر علیه‌السلام	۸	۵	۰	۲	۱۴	۵	۰	۳	۱۳	۴	۰	۵۴
امام صادق علیه‌السلام	۴	۴	۰	۷	۱۴	۷	۰	۷	۶	۲	۲	۵۳
بقیّه‌ی معصومان علیهم‌السلام	۰	۵	۰	۴	۵	۱	۰	۰	۶	۲	۲	۲۶
اصحاب	۷	۳	۴	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۵
امام‌زادگان	۲	۱	۲	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۷
تابعان	۱۰	۴	۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۴
اتباع	۳	۱	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۱
مؤلّفان	۰	۳	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴
مجموع هر ستون	۴۱	۳۷	۲۵	۱۵	۴۰	۱۸	۱	۱۱	۳۱	۱۱	۷	**۲۳۷**

Archive of SID
www.SID.ir

صاحب‌نظران از مطابقه و مقایسه میان ابعادگوناگونِ ارقام یادشده در جدول فوق، به ویژه، پس از عنایت به محتوای هر مورد، و اخبار و اقوال تفسیریِ آن، نکات جالبی به دست خواهند آورد.

از آن‌جاکه آیات مفسّره، به تناسب تقسیمات این سه مقاله ، میان بخش‌های عناوین پنج‌گانه، پراکنده شده‌اند؛ برای خواننده‌ی پژوهنده به آسانی روشن و آشکار نمی‌گردد که از کدام سوره‌ها و از هر سوره، کدام آیه‌ها، مورد تفسیر قرار گرفته‌اند. هم‌چنین اگر چند صباحی پس از مطالعه‌ی این مقالات، وی بخواهد به یکی از آن آیات و مطالب ذیل آن مراجعه نماید، به دشواری خواهد افتاد. از این‌رو، جدول دیگری از تمامیِ آن موارد صدگانه فراهم گردیدکه به ترتیبِ نظم تدوینیِ قرآن‌کریم، قسمتی از متن هر آیه را به همراه نام سوره، شماره‌ی آیه و نیز شماره‌ی نشریه و شماره‌ی صفحه‌ی مربوط، به معرض دید علاقه‌مندان می‌گذارد.

جدول ترتیب آیات مفسَّره بنا بر نظم تدوینی

سوره	آیه	متن آیه	مقاله	ش[1]	ص[2]
بقره	۲ـ ۳	ذٰلِكَ الْكِتابُ لارَيبَ فيهِ هُدىً لِلْمُتَّقينَ* الَّذينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيب...	۲	۱۱	۶۶
بقره	۶۰	... فَقُلنا اضْرِبْ بِعَصاكَ الحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشرَةَ عَيناً...	۳	۱۲	۴۱
بقره	۱۱۴	... لَهُم فِي الدُّنيا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذابٌ عَظيمٌ...	۲	۱۱	۴۷
بقره	۱۲۴	و إذِ ابْتَلىٰ إبراهيمَ رَبُّهُ بِكَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ...	۲	۱۱	۴۹
بقره	۱۴۸	.... أينما تَكونوا يَأتِ بِكُمُ اللهُ جَميعاً....	۲	۱۱	۵۵
بقره	۱۵۵	وَ لَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيءٍ مِنَ الخَوفِ وَ الجُوعِ وَ... بَشِّرِ الصَّابِرينَ	۲	۱۱	۵۷
بقره	۱۵۷	أولٰئِكَ عَلَيهِم صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِم وَ رَحمَةٌ وَ أولٰئِكَ هُمُ المُهتَدون	۳	۱۲	۵۳
بقره	۲۴۹	فَلَمّا فَصَلَ طالوتُ بِالجُنودِ قالَ إنَّ اللهَ مُبْتَليكُم بِنَهَرٍ...	۳	۱۲	۵۴
آل‌عمران	۳۳ـ۳۴	إنَّ اللهَ اصْطَفىٰ آدَمَ وَ نوحاً وَ آلَ إبراهيمَ...* ذُرِّيّةً بَعضُها مِن بَعْضٍ..	۳	۱۲	۵۴
آل‌عمران	۴۶	وَ يُكَلِّمُ النّاسَ فِي المَهدِ وَ كَهلاً وَ مِنَ الصّالِحينَ	۲	۱۱	۴۷
آل‌عمران	۶۷	إنَّ أولَى النّاسَ بِإبراهيمَ لَلَّذينَ اتَّبعوهُ وَ هٰذا النَّبِيُّ وَ الَّذينَ آمَنوا...	۳	۱۲	۵۵

۱. شماره‌ی سفینه.
۲. شماره‌ی صفحه‌ی نشریه.

Archive of SID
www.SID.ir

جدول ترتیب آیات مفسَّره بنا بر نظم تدوینی

سوره	آیه	متن آیه	مقاله	ش	ص
آل‌عمران	۸۳	... وَ لَهُ أسْلَمَ مَن فِي السَّماواتِ وَ الأرضِ طَوعاً وَ كَرهاً...	۲	۱۱	۵۰
آل‌عمران	۹۷	فيهِ آياتٌ بَيِّناتٌ مَقامُ إبراهيمَ وَ مَن دَخَلَهُ كانَ آمِناً...	۳	۱۲	۴۲
آل‌عمران	۱۲۵	بَلىٰ إن تَصبِروا وَ تَتَّقوا... يُمدِدكُم رَبُّكُم بِخَمسَةِ آلافٍ مِنَ المَلائِكَةِ مُسَوَّمينَ	۳	۱۲	۵۵
آل‌عمران	۱۴۲	أمْ حَسِبْتُم أن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمّا يَعلَمِ اللهُ الَّذينَ جاهَدُوا مِنكُم وَ...	۳	۱۲	۵۸
آل‌عمران	۲۰۰	يا أيُّهَا الَّذينَ آمَنوا اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُواالله لَعَلَّكُم تُفلِحُونَ	۲	۱۱	۶۷
نساء	۵۹	يا أيُّهَا الَّذينَ آمنوا أطِيعُوا الله وَ أطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أولِي الأمرِ مِنْكُم ...	۲	۱۱	۶۸
نساء	۶۹	... فَأولئِكَ مَعَ الَّذينَ أنعَمَ اللهُ عَلَيهِم... وَ حَسُنَ أولئِكَ رَفيقاً	۳	۱۲	۵۵
نساء	۷۷	اَلَم تَرَ إلَى الَّذينَ... قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا القِتالَ لَولا أخَّرتَنا...	۳	۱۲	۴۳
نساء	۱۵۹	وَ إن مِن أهلِ الكِتابِ إلّا لَيُؤمِنَنَّ بِهِ قَبلَ مَوتِهِ...	۱	۱۰	۱۰۴
مائده	۳	... اَليَومَ يَئِسَ الَّذينَ كَفَروا مِنْ دينِكُم فَلا تَخشَوهُم واخْشَونِ...	۳	۱۲	۴۳
مائده	۱۲	وَ لَقَد أخَذَ اللهُ ميثاقَ بَني‌إسرائيلَ وَ بَعَثنا مِنهُم اثْنَي عَشَرَ نَقيباً...	۳	۱۲	۴۱
مائده	۴۱	... لَهُم فِي الدُّنيا خِزيٌ وَ لَهُم فِي الآخِرَةِ عَذابٌ عَظيمٌ	۲	۱۱	۴۷
مائده	۵۴	... فَسَوفَ يَأتِي اللهُ بِقَومٍ يُحِبُّهُم وَ يُحِبُّونَهُ... يُجاهِدُونَ في سَبيلِ اللهِ...	۲	۱۱	۵۱
انعام	۳۷	وَ قالُوا لَوْلا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِن رَبِّهِ، قُلْ إنَّ اللهَ قادِرٌ عَلىٰ أن يُنَزِّلَ آيَةً...	۳	۱۲	۵۶
انعام	۴۴	فَلَمّا نَسُوا ما ذُكِّروا بِهِ... أخَذناهُم بَغْتَةً فَإذا هُم مُبلِسُونَ	۳	۱۲	۴۴
انعام	۸۹	... فَإن يَكفُرْ بِها هٰؤلاءِ فَقَد وَكَّلنا بِها قَوماً لَيسُوا بِها بِكافِرينَ	۲	۱۱	۵۱
انعام	۱۵۸	...يَومَ يَأتِي بَعضُ آياتِ رَبِّكَ لايَنْفَعُ نَفساً إيمانُها...قُلْ انْتَظِروا إنّا مُنْتَظِرونَ	۱	۱۰	۱۰۶
اعراف	۷۲ـ۷۱	...فَانْتَظِرُوا إنّي مَعَكُم مِنَ المُنْتَظِرينَ* فَأنْجَيناهُ وَ الَّذينَ مَعَهُ بِرَحمَةٍ مِنّا...	۳	۱۲	۵۹
اعراف	۱۲۸	قالَ مُوسىٰ... إنَّ الأرضَ لِلّهِ يُورِثُها مَن يَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ العاقِبَةُ لِلمُتَّقينَ	۳	۱۲	۳۷
اعراف	۱۵۷	الَّذينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبيِّ الأُمّي الَّذي يَجِدونَهُ مَكتوباً عِندَهُم...	۳	۱۲	۴۴
اعراف	۱۷۲	وَ إذ أخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَني آدَمَ... وَ أشْهَدَهُم عَلىٰ أنْفُسِهِم أَلَسْتُ بِرَبِّكُم...	۳	۱۲	۴۵
اعراف	۱۸۷	يَسْأَلُونَكَ عَنِ السّاعَةِ... قُلْ إنَّما عِلْمُها عِندَ رَبّي...لاتأتيكُم إلّا بَغْتَةً...	۲	۱۱	۵۸
انفال	۸	لِيُحِقَّ الحَقَّ وَ يُبطِلَ الباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ المُجْرِمُونَ	۳	۱۲	۴۶
انفال	۳۹	وَ قاتِلُوهُم حَتّىٰ لاتَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّهِ...	۲	۱۱	۵۹

Archive of SID
www.SID.ir

جدول ترتیب آیات مفسَّره بنا بر نظم تدوینی

سوره	آیه	متن آیه	مقاله	ش	ص
انفال	۷۵	... وَ أولوا الأرحامِ بَعضُهُم أولىٰ بِبَعضٍ فِي كِتابِ اللهِ...	۳	۱۲	۴۶
توبه	۳	وَ أذانٌ مِنَ اللهِ وَ رَسُولِهِ إلَى النَّاسِ يَومَ الحَجِّ الأكبَرِ أنَّ اللهَ...	۳	۱۲	۴۶
توبه	۱۶	أمْ حَسِبْتُم أن تُتْرَكُوا وَ لَمَّا يَعلَمِ اللهُ الَّذينَ جاهَدُوا مِنْكُم...	۳	۱۲	۵۸
توبه	۳۲	يُريدُونَ أنْ يُطفِؤُا نُورَ اللهِ بِأفواهِهِم وَ يَأْبَى اللهُ إلّا أن يُتِمَّ نُورَهُ...	۳	۱۲	۴۷
توبه	۳۳	هُوَ الَّذي أرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدىٰ وَ دينِ الحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّينِ كُلِّهِ...	۱	۱۰	۱۱۲
توبه	۳۴	... وَ الَّذينَ يَكنِزونَ الذَّهَبَ وَ الفِضَّةَ وَ لا يُنفِقُونَها في سَبيلِ اللهِ...	۳	۱۲	۵۹
توبه	۳۶	إنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللهِ اثْناعَشَرَ شهراً في كِتابِ اللهِ...ذٰلِكَ الدِّينُ القَيِّمُ..	۳	۱۲	۴۸
توبه	۳۶	... وَ قاتِلوا المُشرِكينَ كافَّةً كَما يُقاتِلونَكُم كافَّةً...	۲	۱۱	۵۹
يونس	۲۰	وَ يَقولونَ لَو لا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُل إنَّما الغَيْبُ لِلّهِ فَانْتَظِرُوا...	۳	۱۲	۵۹
يونس	۲۴	حَتّىٰ إذا أخَذَتِ الأرضُ زُخْرُفَها وَ أزَّيَّنَتْ... أتاها أمرُنا لَيلاً أو نَهاراً...	۳	۱۲	۴۹
يونس	۴۸	وَ يَقُولُونَ مَتىٰ هٰذا الْوَعدُ إنْ كُنْتُم صادِقينَ	۳	۱۲	۴۹
يونس	۶۲	ألا إنَّ أوْلياءَ اللهِ لاخَوْفٌ عَلَيْهِم وَ لا هُم يَحْزَنُونَ	۲	۱۱	۶۹
يونس	۶۴	لَهُمُ البُشْرَىٰ فِي الحَياةِ الدُّنيا وَ فِي الآخِرَةِ...ذٰلِكَ هُوَ الفَوزُ العَظيمُ	۳	۱۲	۳۸
يونس	۱۰۳ـ۱۰۲	... قُلْ فَانْتَظِرُوا إنِّي مَعَكُم مِنَ المُنْتَظِرينَ * ثُمَّ نُنَجّي رُسُلَنا وَ الَّذينَ آمَنوا...	۳	۱۲	۵۹
هود	۸	وَ لَئِنْ أخَّرْنا عَنْهُمُ العَذابَ إلىٰ أُمَّةٍ مَعدودَةٍ...	۲	۱۱	۶۰
هود	۸۰	قالَ لَوْ أنَّ لي بِكُم قُوَّةً أو آوي إلىٰ رُكنٍ شَديدٍ	۲	۱۱	۶۱
هود	۸۶	بَقِيَّةُ اللهِ خَيْرٌ لَكُم إنْ كُنْتُم مُؤمِنينَ...	۲	۱۱	۶۹
هود	۹۳	وَ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلىٰ مَكانَتِكُمْ...وَ ارْتَقِبُوا إنّي مَعَكُمْ رَقيبٌ	۳	۱۲	۵۹
يوسف	۱۱۰	حَتّىٰ إذا اسْتَيْأسَ الرُّسُلُ... جاءَهُم نَصْرُنا فَنُجِّيَ مَنْ نَشاءُ...	۲	۱۱	۷۳
رعد	۲۹	الَّذينَ آمَنوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ طُوبىٰ لَهُمْ وَ حُسنُ مَابٍ	۳	۱۲	۵۶
ابراهيم	۵	وَ لَقَد أرسَلنا مُوسىٰ بِآياتِنا أن أخرِجْ قَومَكَ... وَ ذَكِّرْهُم بِأيّامِ اللهِ...	۲	۱۱	۵۱
حِجر	۳۸ـ۳۷	قالَ فَإنَّكَ مِنَ المُنظَرينَ * إلىٰ يَومِ الوَقتِ المَعلُومِ	۲	۱۱	۵۲
اسراء	۳۳	وَ مَن قُتِلَ مَظْلوماً فَقَد جَعَلْنا لِوَلِيِّهِ سُلطاناً... إنَّهُ كانَ مَنصُوراً	۲	۱۱	۷۰
اسراء	۸۱	وَ قُلْ جاءَ الحَقُّ وَ زَهَقَ الباطِلُ إنَّ الباطِلَ كانَ زَهُوقاً	۳	۱۲	۵۰

Archive of SID
www.SID.ir

جدول ترتیب آیات مفسَّره بنا بر نظم تدوینی

سوره	آیه	متن آیه	مقاله	ش	ص
طه	۱۱۵	وَ لَقَد عَهِدْنا إلیٰ آدَمَ مِنْ قَبلُ فَنَسِیَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزماً	۳	۱۲	۴۵
طه	۱۳۵	قُلْ کُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعلَمُونَ مَن أصحابُ الصِّراطِ السَّوِیِّ...	۳	۱۲	۳۹
انبیاء	۳۸	وَ یَقُولُونَ مَتیٰ هٰذا الْوَعدُ إنْ کُنتُم صادِقینَ	۳	۱۲	۴۹
انبیاء	۱۰۵	وَ لَقَد کَتَبْنا فِی الزَّبُورِ مِنْ بَعدِ الذِّکْرِ أنَّ الأرضَ یَرِثُها عِبادِیَ الصّالِحُونَ	۱	۱۰	۱۱۰
حجّ	۴۱	الَّذینَ إن مَکَّنّاهُم فِی الأرضِ أقامُوا الصَّلاةَ وَ...وَ لِلّهِ عاقِبَةُ الأُمُورِ	۲	۱۱	۷۱
نور	۵۵	وَعَدَ اللهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنکُم وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَیَستَخلِفَنَّهُم فِی الأرض...	۲	۱۱	۵۳
شُعَراء	۴	إن نَشأ نُنَزِّلْ عَلَیهِم مِنَ السَّماءِ آیَةً فَظَلَّتْ أعناقُهُم لَها خاضِعینَ	۱	۱۰	۱۱۴
شُعَراء	۲۰۵ـ۲۰۷	أفَرَأیْتَ إنَّ..*..جاءَهُمْ ما کانُوا یُوعَدونَ * ما أغنیٰ عَنهُم ما کانُوا یُتَّعُونَ	۳	۱۲	۳۹
شُعَراء	۲۲۷	... وَ سَیَعلَمُ الَّذینَ ظَلَمُوا أیَّ مُنقَلبٍ یَنْقَلِبُونَ	۳	۱۲	۶۰
نمل	۶۲	أمَّنْ یُجِیبُ المُضطَرَّ إذا دَعاهُ وَ یَکشِفُ السُّوءَ وَ یَجعَلُکُمْ خُلَفاءَ الأرضِ...	۳	۱۲	۵۰
نمل	۷۱	وَ یَقُولُونَ مَتیٰ هٰذا الوَعدُ إنْ کُنتُم صادِقینَ	۳	۱۲	۴۹
نمل	۹۳	وَ قُلِ الحَمدُ لِلّهِ سَیُرِیکُم آیاتِهِ فَتَعرِفُونَها وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ	۳	۱۲	۵۶
قصص	۵	وَ نُرِیدُ أنْ نَمُنَّ عَلَی الَّذینَ اسْتُضعِفُوا فِی الأرضِ وَ نَجعَلَهُم أئِمَّةً وَ...	۱	۱۰	۱۱۶
قصص	۸۳	.... وَ العاقِبَةُ لِلمُتَّقِینَ	۳	۱۲	۳۷
عنکبوت	۲	أحَسِبَ النّاسُ أنْ یُتْرَکوا أن یَقولوا آمَنّا وَ هُم لایُفْتَنونَ	۳	۱۲	۵۸
لقمان	۲۰	أَلَمْ تَرَوْا أنَّ اللهَ... أسبَغَ عَلَیْکُم نعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً...	۳	۱۲	۵۷
سجده	۲۸ـ۳۰	وَ یَقُولُونَ مَتیٰ هٰذا الفَتحُ...* قُلْ یَومَ الفَتحِ...* فَأعْرِضْ عَنهُم وَ انتَظِرْ...	۲	۱۱	۶۱
احزاب	۶	... وَ أولوا الأرحامِ بَعضُهُم أولیٰ بِبَعضٍ فِی کِتابِ اللهِ....	۳	۱۲	۴۶
سبأ	۲۹	وَ یَقُولُونَ مَتیٰ هٰذا الوَعدُ إنْ کُنتُم صادِقینَ	۳	۱۲	۴۹
سبأ	۵۱	وَ لَوْ تَریٰ إذ فَزِعُوا فَلافَوْتَ وَ أُخِذُوا مِن مَکانٍ قَرِیبٍ	۱	۱۰	۱۱۸
یس	۴۸	وَ یَقُولُونَ مَتیٰ هٰذا الوَعْدُ إنْ کُنتُم صادِقینَ	۳	۱۲	۴۹
صَ	۸۰ـ۸۱	قالَ فَإنَّکَ مِنَ المُنظَرینَ * إلیٰ یَومِ الوَقتِ المَعْلُومِ	۲	۱۱	۵۲
صَ	۸۸	وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأهُ بَعدَ حینٍ	۲	۱۱	۶۲
زمر	۶۹	وَ أشْرقَتِ الأرضُ بِنُورِ رَبِّها وَ وُضِعَ الکِتاب وَ...	۲	۱۱	۶۲

Archive of SID
www.SID.ir

جدول ترتیب آیات مفسَّره بنا بر نظم تدوینی

سوره	آیه	متن آیه	مقاله	ش	ص
زخرف	۲۸	وَ جَعَلَها كَلِمَةً باقِيَةً في عَقِبِهِ لَعَلَّهُم يَرجِعُونَ	۲	۱۱	۶۳
زخرف	۶۱	وَ إنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسّاعَةِ فَلاتَمْتَرُنَّ بِها...	۲	۱۱	۴۷
زخرف	۶۶	هَلْ يَنظُرونَ إلّا السّاعَةَ أن تَأتِيَهُم بَغْتَةً وَ هُم لايَشعُرُون	۲	۱۱	۶۴
جاثیه	۱۴	قُل لِلَّذينَ آمَنوا يَغفِروا لِلَّذينَ لايرجونَ أيّامَ اللهِ لِيَجزِيَ قَوماً...	۲	۱۱	۵۲
أحقاف	۳۵	فَأصبِرْ كَما صَبَرَ أولُوا العَزمِ مِنَ الرُّسُلِ...	۳	۱۲	۴۵
فتح	۲۵	لَو تَزَيَّلُوا لَعَذَّبنا الَّذينَ كَفَروا مِنْهُم عَذاباً أليماً	۲	۱۱	۷۲
فتح	۲۸	هُوَ الَّذي أرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدىٰ وَ دِينِ الحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ...	۱	۱۰	۱۱۲
حدید	۱۷	اعْلَمُوا أنَّ اللهَ يُحْيِي الأرضَ بَعدَ مُوتِها...	۲	۱۱	۶۴
مجادله	۲۲	أولٰئِكَ كَتَبَ في قُلُوبِهِمُ الإيمانَ وَ... ألا إنَّ حِزبَ اللهِ هُمُ المُفلِحُونَ	۲	۱۱	۷۳
صفّ	۸	يُريدونَ لِيُطْفِؤا نُورَ اللهِ بِأفواهِهِم وَ اللهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَو كَرِهَ الكافِرُونَ	۳	۱۲	۴۷
صفّ	۹	هُوَ الَّذي أرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدىٰ وَ دِينِ الحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ...	۱	۱۰	۱۱۲
تغابن	۸	فَآمِنوا بِاللهِ وَ رَسولِهِ وَ النُّورِ الَّذي أنزَلنا...	۳	۱۲	۴۷
ملک	۲۵	وَ يَقُولُونَ مَتىٰ هٰذا الوَعْدُ إنْ كُنتُم صادِقينَ	۳	۱۲	۴۹
ملک	۳۰	قُلْ أرَأيْتُم إنْ أصبَحَ مَأوُكُم غَوراً فَمَن يَأتِيكُم بِماءٍ مَعينٍ	۳	۱۲	۵۱
مُدَّثِّر	۸ـ۱۰	فَإذا نُقِرَ فِي النّاقُورِ * فَذٰلِكَ يَومَئِذٍ يَومٌ عَسيرٌ * عَلَى الكافِرينَ غَيرُ يَسيرٍ	۳	۱۲	۴۰
تکویر	۱۵ـ۱۶	فَلا أُقسِمُ بِالخُنَّسِ * الجَوارِ الكُنَّسِ	۲	۱۱	۶۵
عصر	۱ـ۳	وَ الْعَصْرِ * إنَّ الإنسانَ لَفي خُسْرٍ * إلّا الَّذينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ...	۳	۱۲	۴۱

امیدواریم که جدول‌ها و نمایه‌های این مؤخّره ـ که برای آمارگیری و ساماندهی آن‌ها، زمان زیاد و حوصله‌ی بسیار به کار رفت ـ بتواند آثار و ثمرات سودمندی، برای اهل تحقیق به بار آورد.

منابع

۱. ابن‌ابی‌الحدید، عبدالحمید (۵۸۶ـ ۶۵۶). شرح نهج‌البلاغه. تحقیق: لجنة احیاء الذخائر، ۵ ج. بیروت: دارمکتبة الحیاة، ۱۹۸۳ م.

Archive of SID

www.SID.ir

۲. ابن‌ابی‌یعقوب، احمد (یعقوبی، قرن سوم). تاریخ یعقوبی. ترجمه: دکتر محمّد ابراهیم آیتی، ۲ ج. تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ ش.

۳. ابن‌اثیر، مجدالدّین مبارک (۵۴۴ـ ۶۰۶). النهایة فی غریب الحدیث و الاثر. تصحیح: عبدالعزیز الطهطاوی، ۴ ج. مصر: مطبعة العثمانیة، ۱۳۱۱ ق.

۴. ابن‌حجر هیتمی، احمدبن‌محمّد (۸۹۹ـ ۹۷۴). الصواعق المحرقة. مقدّمه: سیّد طیّب جزائری. نجف: مکتبة الهدی (افست از چاپ مصر: مطبعة المیمنیة، ۱۳۱۲ ق)

۵. ابن‌حنبل، احمدبن‌محمّد (۱۶۴ـ ۲۴۱). المسند. مصر: مطبعة المیمنیة، ۱۳۱۳ ق.

۶. ابن‌خلّکان، احمدبن‌محمّد (۶۰۸ـ ۶۸۱) .وفیات الاعیان. تحقیق: محمّد محیی‌الدّین عبدالحمید، ۶ ج. قاهرة: مکتبة النهضة المصریة، ۱۹۴۸ م.

۷. ابن‌دُرید، ابوبکر محمّدبن‌الحسن (م ۳۲۱ ق.) جمهرة اللّغة. تحقیق: رمزی منیر بعلبکی، ۳ ج. بیروت: دارالعلم للملأیین، ۱۹۸۷ م.

۸. ابن‌صباغ مالکی، نورالدّین علی‌بن‌محمّد (۷۸۴ـ ۸۵۵). الفصول المهمّة فی معرفة احوال الأئمّة. بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۹ ق.

۹. ابن‌طاووس، سیّد رضی‌الدّین علی (۵۸۹ـ ۶۶۴). الملاحم و الفتن. بیروت: الاعلمی، ۱۴۰۸ ق.

۱۰. ابن‌عبدالبرّ قرطبی، یوسف‌بن‌عبدالله (۳۶۸ـ ۴۶۳). الاستیعاب فی معرفة الاصحاب، ۴ ج. افست از چاپ بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۳۵۹ ق.

۱۱. ابن‌فارس رازی، احمد (م ۳۹۵). مُجمل اللّغة. تحقیق: زهیر عبدالمحسن سلطان، ۲ ج. بیروت: الرسالة، ۱۴۰۶ ق.

۱۲. ابن‌کثیر دمشقی، ابوالفداء اسماعیل. النهایة فی الفتن و الملاحم. تحقیق: محمّد احمد عبدالعزیز زیدان، ۲ ج. بیروت: دارالجیل، ۱۴۰۸ ق.

۱۳. اردبیلی، محمّدبن‌علی (م ۱۱۰۱). جامع الرواة، ۲ ج. قم: مکتبة المرعشی، ۱۴۰۳ ق.

۱۴. استرآبادی، سیّد شرف‌الدّین علی (قرن ۱۰). تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة. تحقیق: حسین استادولی. قم: مؤسّسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۹ ق.

۱۵. امین عاملی، سیّد محسن (م ۱۳۷۱). البرهان علی وجود صاحب‌الزّمان. تهران: نینوی الحدیثة.

۱۶. بحرانی، سیّد هاشم (م ۱۱۰۷). البرهان فی تفسیر القرآن. تصحیح: سیّد محمود موسوی

Archive of SID
www.SID.ir

زرندی، ۵ ج. (همراه با مقدّمه‌ی تفسیر مرآة الانوار، نوشته‌ی میرزا ابوالحسن عاملی) قم: دارالکتب العلمیّة، ۱۳۹۴ ق.

۱۷. ـــــــــــ، حلیةالابرار: تحقیق: غلام‌رضا بروجردی .قم: مؤسّسة المعارف الإسلامیّة، ۱۴۱۵ ق.

۱۸. ـــــــــــ، المحجة فی ما نزل فی القائم الحجة. تحقیق: سیّد محمّد منیر میلانی. بیروت: مؤسّسة الوفاء، ۱۴۰۳.

۱۹. ـــــــــــ، الیتیمة و الدرة الثمینة. تحقیق: فارس حسّون کریم. بیروت: اعلمی، ۱۴۱۵ ق.

۲۰. بخاری، محمّدبن‌اسماعیل (۱۹۴ـ ۲۵۶). الصحیح، ۴ ج. بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۱ ق. (افست از چاپ استانبول: مطبعة العامرة)

۲۱. برقی،

۲۲. بروجردی، سیّد محمّد حسین (م ۱۳۸۰). جامع‌احادیث الشیعة، ۲۶ ج. قم: مدینة العلم، ۱۳۹۹ـ ۱۴۱۸ ق.

۲۳. تاجری نسب، غلامحسین. انتظار مهدی، بذر انقلاب جهانی.تهران: بدر، ۱۳۵۸ ش.

۲۴.ـــــــــــ، علوم قرآنی «اسباب نزول ـ ناسخ و منسوخ» (جزوه درسی). [تکثیر]: تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قلهک، دانشکده‌ی الاهیّات و معارف اسلامی، ۱۳۷۰ ش.

۲۵. ـــــــــــ، مهدویّت در قرآن و سنت، پایان‌نامه دکترای علوم قرآن و حدیث.

۲۶. ترمذی، محمّدبن‌عیسی (۲۰۹ـ ۲۷۹). الجامع الصحیح (السنن). تحقیق: احمد محمّد شاکر (ج ۱ و ۲)، محمّد فؤاد عبدالباقی (ج ۳)، کمال یوسف الحوت (ج ۵)، ۵ ج. بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۸ ق.

۲۷. تستری، محمّد تقی. قاموس الرجال. قم: مؤسّسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۷ ق به بعد.

۲۸. جوهری، اسماعیل‌بن‌حماد (م ۳۹۸). تاج اللّغة و صحاح العربیة (الصحاح). تحقیق: احمد عبدالغفور عطّار، ۶ ج. بیروت: دارالعلم للملأیین، ۱۴۰۴ ق.

۲۹. جوهری، احمدبن‌محمّدبن عیاش (م ۴۰۱). مقتضب الاثر (چاپ شده همراه با الاستنصار کراجکی). نجف: مطبعة العلویّة، ۱۳۴۶ ق.

۳۰- جوینی شافعی، ابراهیم‌بن‌محمّد (۶۴۴ـ ۷۳۲). فرائد السمطین. تحقیق: محمّد باقر محمودی، ۲ ج. بیروت: محمودی، ۱۳۹۸ ق.

۳۱. حافظ شیرازی، شمس‌الدین (م ۷۹۱). دیوان. تصحیح: سیّد محمّدرضا جلالی نائینی، نذیر احمد. تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۲ ش.

Archive of SID

www.SID.ir

۳۲. حرّانی، حسن‌بن‌علی (قرن ۴). تحف‌العقول عن آل الرسول. تحقیق: محمّدحسین الأعلمی. بیروت: الاعلمی، ۱۳۸۹ ق.

۳۳. حسکانی نیشابوری، عبیدالله‌بن‌عبدالله. (قرن ۵). شواهد التنزیل لقواعد التفضیل. تحقیق: محمّد باقر محمودی، ۳ ج. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ ق.

۳۴. حرّ عاملی، محمّدبن‌حسن (م ۱۱۰۴). اثباة الهداة بالنصوص و المعجزات. تصحیح: سیّد هاشم رسولی، ترجمه: محمّد نصرالهی، احمد جنّتی، ۷ ج. تهران: دارالکتب الاسلامیّة، ۱۳۵۷ ش.

۳۵. ــــــــــ، تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة (وسائل الشیعة). تحقیق: مؤسّسة آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث، ۳۰ ج. قم: آل‌البیت، ۱۴۰۹ ق.

۳۶. حمیری، عبدالله‌بن‌جعفر (قرن ۳). قرب الاسناد. تحقیق: مؤسّسة آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث. قم. آل‌البیت، ۱۴۱۳ ق.

۳۷. حویزی، عبد علی‌بن‌جمعة (قرن ۱۱). نورالثقلین. تصحیح: سیّد هاشم رسولی محلاتی، ۵ ج. قم: علمیّة، ۱۳۸۵ ق.

۳۸. خاتون‌آبادی، میرمحمّد صادق (م ۱۲۷۲). کشف‌الحق (اربعین). تصحیح: داوود میرصابری. تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۶۱ ش.

۳۹. خزّاز قمی، علی‌بن‌محمّد (قرن ۴). کفایة الاثر. تحقیق: عبداللّطیف الحسینی، قم: بیدار، ۱۴۰۱ ق.

۴۰. خزاعی رازی، ابوالفتوح (قرن ۶). رَوض الجِنان و رَوح الجَنان. تصحیح: محمّد جعفر یاحقّی، محمّد مهدی ناصح، ۲۰ ج. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۱ ش به بعد.

۴۱. دهخدا، علی‌اکبر (قرن ۱۴). لغت‌نامه، ۵۰ ج. تهران: لغت‌نامه، ۱۳۳۷ ش.

۴۲. ذهبی، شمس‌الدّین محمّد (م ۷۴۸). سِیَر اعلام النبلاء. تحقیق: شعیب الارنؤوط و همکاران، ۲۵ ج. بیروت: الرسالة، ۱۴۱۳ ق.

۴۳. رازی، فخرالدّین محمّدبن‌عمر (م ۶۰۴). مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر)، ۱۶ ج. بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۰ ق.

۴۴. راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمّد (م ۴۲۵). مفردات الفاظ القرآن. تحقیق: صفوان عدنان داوودی .دمشق: دارالقلم، بیروت: دارالشامیة، ۱۹۹۲ م.

۴۵. راوندی، قطب‌الدّین سعیدبن‌هبةالله (م ۵۷۳). الخرائج و الجرائح. تحقیق: مؤسّسة الامام المهدی علیه‌السلام، ۳ ج. قم: مؤسّسة الامام المهدی علیه‌السلام، ۱۴۰۹ ق.

Archive of SID
www.SID.ir

۴۶. شریف رضی (۳۵۹ـ ۴۰۴). نهج‌البلاغه. تحقیق: صبحی صالح. بیروت، ۱۳۸۷ ق.

۴۷. زبیدی حنفی، محمّدبن‌محمّدمرتضی (م ۱۲۰۵). تاج العروس من جواهر القاموس. تحقیق: محمّد قاسم، محمّدبن‌ابی‌راشد، ۱۰ ج. قاهره: مطبعة الخیریّة، ۱۳۰۷ ق.

۴۸. زیدبن‌علی‌علیه‌السلام (۷۸ـ ۱۲۰). تفسیر غریب‌القرآن. تحقیق: حسن‌محمّدتقی حکیم. بیروت: دارالعالمیة، ۱۴۱۲ ق.

۴۹. سبط‌ابن‌الجوزی، شمس‌الدّین یوسف (م ۶۵۴). تذکرة الخواص. تحقیق: محمّد صادق بحرالعلوم. تهران: نینوی الحدیثة.

۵۰. سلمی شافعی، یوسف‌بن‌یحیی (قرن ۷). عقدالدرر فی اخبار المنتظر. تحقیق: عبدالفتاح محمّد حلو. قاهره: مکتبة عالم الفکر، ۱۳۹۹ ق.

۵۱. سلیم‌بن‌قیس هلالی (م ۷۶). کتاب سُلیم. تحقیق: محمّد باقر انصاری زنجانی، ۳ ج. قم: الهادی، ۱۴۱۵ ق.

۵۲. سمرقندی، ابواللّیث نصربن‌محمّد (قرن ۴). بحرالعلوم. تحقیق: علی‌محمّد معوّض، عادل احمد عبدالموجود، زکریّا عبدالمجید النّوتی، ۳ ج. بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۳ ق.

۵۳. سیوطی، جلال‌الدّین عبدالرّحمان (م ۹۱۱). الاتقان فی علوم القرآن.

۵۴. ـــــــــ، تاریخ الخلفاء. تحقیق: محمّد محیی‌الدّین عبدالحمید. قاهره: مکتبة التجاریة الکبری، ۱۹۵۲ م.

۵۵. ـــــــــ، الدّرّ المنثور فی التفسیر بالمأثور. تحقیق: خلیل المیّس، ۸ ج. بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۳ ق.

۵۶. ـــــــــ، کفایة الطالب اللّبیب فی خصائص الحبیب‌صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم (الخصائص الکبری). تصحیح: محمّد شریف الدّین حیدرآبادی، ابوبکر علوی حسینی، ۲ ج. حیدرآباد: دائرةالمعارف النظامیّة، ۱۳۲۰ ق.

۵۷. شبلنجی، مؤمن‌بن‌حسن (قرن ۱۴). نورالأبصار (همراه اسعاف الرّاغبین صبّان). تصحیح: احمد سعد علی. قاهره: دارالفکر، ۱۳۶۸ ق.

۵۸. شرتونی لبنانی، سعیدبن‌عبدالله (م ۱۹۱۲). اقرب‌الموارد فی فصح العربیة و الشوارد، ۳ ج. بیروت: مطبعة مرسلی الیسوعیّة، ۱۸۸۹ م.

۵۹. شیبانی.

۶۰. صبّان، محمّدبن‌علی (م ۱۲۰۶). اسعاف الرّاغبین (همراه نورالابصار شبلنجی). تصحیح: احمد سعد علی. قاهره: دارالفکر، ۱۳۶۸ ق.

Archive of SID

www.SID.ir

۶۱. صدوق، محمّدبن‌علی‌بن‌بابویه (م ۳۸۱). التوحید. تصحیح: سیّد هاشم حسینی تهرانی. تهران: مکتبة الصدوق، ۱۳۸۷ ق.

۶۲. ـــــــــ، الخصال. تحقیق: علی‌اکبر غفّاری. بیروت: اعلمی، ۱۴۱۰ ق.

۶۳. ـــــــــ، علل الشرایع. بیروت: اعلمی، ۱۴۰۸ ق.

۶۴. ـــــــــ، عیون اخبار الرّضا علیه‌السلام. تصحیح: حسین الاعلمی. بیروت، اعلمی، ۱۴۰۴ ق.

۶۵. ـــــــــ، کمال‌الدّین و تمام النعمة. تصحیح: علی‌اکبر غفّاری. تهران: صدوق، ۱۳۹۰ ق.

۶۶. ـــــــــ، معانی الاخبار. تصحیح: علی‌اکبر غفّاری. بیروت: دارالمعرفة، ۱۳۹۹ ق.

۶۷. صعیدی، حسین یوسف موسی. الافصاح فی فقه اللّغة، ۲ ج. قاهره: مطبعة المدنی، ۱۳۸۴ ق.

۶۸. صفّار قمی، محمّدبن‌حسن (م ۲۹۰) .بصائر الدرجات. تصحیح: محسن کوچه‌باغی. قم: مکتبة المرعشی، ۱۴۰۴ ق.

۶۹. طبری (عامّی)، محمّدبن جریربن یزید (۲۲۴ـ ۳۱۰). جامع‌البیان (تفسیر طبری). تحقیق: خلیل المیّس، ۱۵ ج. بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۸ ق.

۷۰. طبری (امامی)، محمّدبن جریربن رستم (قرن ۵). دلائل الامامة. تحقیق: مؤسّسة البعثة. قم: البعثة، ۱۴۱۳ ق.

۷۱. طبرسی، ابومنصور احمدبن‌علی (قرن ۵). الاحتجاج. تحقیق: ابراهیم بهادری، محمّد هادی بِه، ۲ ج. تهران: اسوه، ۱۴۱۳ ق.

۷۲. طبرسی، ابوعلی فضل‌بن حسن (۴۶۸ـ ۵۴۸). إعلام الوری بأعلام الهدی. تصحیح: علی‌اکبر غفاری. بیروت: دارالمعرفة، ۱۳۹۹ ق.

۷۳. ـــــــــ، جوامع الجامع، تصحیح: ابوالقاسم گرجی. تهران: دانشگاه تهران، قم: مرکز مدیریّت حوزه، ۱۴۱۰ ق.

۷۴. ـــــــــ، مجمع‌البیان. تصحیح: سیّد هاشم رسولی، ۵ ج. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۷۹ ق.

۷۵. طریحی، فخرالدّین‌بن‌محمّد علی (م ۱۰۸۵). مجمع‌البحرین و مطلع النیّرین. تحقیق: سیّد احمد حسینی، ۶ ج. تهران: المکتبة المرتضویّة، ۱۳۶۵ ش.

۷۶. طوسی، ابوجعفر محمّدبن‌حسن (۳۸۵ـ ۴۶۰). الامالی. تحقیق: مؤسّسة البعثة. قم: دارالثقافة، ۱۴۱۴ ق.

۷۷. ـــــــــ، التبیان فی تفسیر القرآن، ۱۰ ج. نجف: المطبعة العلمیّة، ۱۳۷۶ ق.

Archive of SID
www.SID.ir

۷۸. ـــــــــــ، رجال. تحقیق: سیّدمحمّد صادق بحرالعلوم. نجف: المکتبة الحیدریّة، ۱۳۸۱ ق.

۷۹. ـــــــــــ، الغیبة. تحقیق: عبادالله طهرانی، علی احمد ناصح. قم: مؤسّسة المعارف الاسلامیّة، ۱۴۱۱ ق.

۸۰. عبدالله‌بن‌عبّاس (م ۶۸). صحیفة علی‌بن ابی‌طلحة. تحقیق: راشد عبدالمنعم الرجال. بیروت: دارالجیل، ۱۴۱۴ ق.

۸۱. عسقلانی، شهاب‌الدّین‌ابن‌حجر (۷۷۳ـ ۸۵۲). تهذیب التهذیب. تحقیق: خلیل المیس، ۱۴ ج. بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۴ـ ۱۴۰۹ ق.

۸۲. عهد عتیق. ترجمه‌ی فاضل‌خان همدانی، لندن: مطبعه‌ی واتس، ۱۸۵۶ م.

۸۳. عهد عتیق. ترجمه‌ی از زبان عبرانی و.... لندن: مطبعه‌ی لوه و برایدن، ۱۸۹۵ م.

۸۴. عیّاشی سمرقندی، ابوالنضرمحمّدبن‌مسعود (قرن ۴). تفسیرالعیّاشی. تصحیح: سیّدهاشم رسولی محلّاتی، ۲ ج. بیروت: اعلمی، ۱۴۱۱ ق.

۸۵. فرّاء بغوی، حسین‌بن مسعود (م ۵۱۶). معالم التنزیل فی التفسیر و التأویل، ۵ ج. بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۵ ق.

۸۶. فرات‌بن ابراهیم کوفی.تفسیر فرات الکوفی (قرن ۳). تحقیق: محمّد کاظم. تهران: وزرات ارشاد، ۱۴۱۰ ق.

۸۷. فیروزآبادی، مجدالدین محمّدبن یعقوب (۷۲۹ـ ۸۱۷). القاموس المحیط. تحقیق: ابوالوفاء هورینی، ۴ ج. بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۹۹۱ م.

۸۸. فیض کاشانی، محمّدمحسن‌بن‌مرتضی (م ۱۰۹۱).الصافی. تحقیق: سیّد حسن لواسانی، ابوالحسن شعرانی، ۲ ج. تهران: الاسلامیه، ۱۳۹۳ ق.

۸۹. ـــــــــــ، نوادر الاخبار. تحقیق: مهدی انصاری قمی. تهران: مؤسّسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰ ش.

۹۰. فیّومی، احمدبن محمّد (م ۷۷۰). المصباح المنیر. بیروت: دارالفکر.

۹۱. قرطبی، محمّدبن احمد (م ۶۷۱). الجامع لأحکام القرآن، ۱۰ ج (+ یک جلدفهرست). بیروت: دارالکتب العلمیّة، ۱۴۰۸ ق.

۹۲. قمی، علی‌بن‌ابراهیم (قرن ۴). تفسیر القمی. تصحیح: سیّد طیّب جزائری، ۲ ج. قم: دارالکتاب، ۱۴۰۴ ق. (افست از چاپ نجف: مکتبة الهدی، ۱۳۸۶ ق.)

Archive of SID

www.SID.ir

۹۳. قندوزی حنفی، سلیمان‌بن‌ابراهیم (م ۱۲۹۴). ینابیع المودّة. مقدّمه: سیّد محمّد مهدی خرسان. کاظمیّه: دارالکتب العراقیّة، ۱۳۸۵ ق. (افست ازچاپ استانبول، ۱۳۰۲ ق.)

۹۴. کراجکی، محمّدبن‌علی (م ۴۴۹). الاستنصار (همراه با مقتضب الاثر جوهری). نجف: مطبعة العلویّة، ۱۳۴۶ ق.

۹۵. ـــــــــ، کنزالفوائد. تحقیق: عبدالله نعمة، ۲ ج. بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۵ ق.

۹۶. کلینی، محمّدبن‌یعقوب (م ۳۲۹). الکافی. تصحیح: علی‌اکبر غفّاری، ۸ ج. تهران: دارالکتب الاسلامیّة، ۱۳۸۸ ق.

۹۷. گنجی شافعی، محمّدبن‌یوسف (م ۶۵۸). البیان فی اخبار صاحب الزّمان. تعلیق: سیّد محمّد مهدی خرسان. قم: الهادی، ۱۳۹۹ ق.

۹۸. متّقی هندی، علاءالدّین علی (م ۹۷۵). کنزالعمال. تصحیح: صفوة السقا، ۱۶ ج. بیروت: مؤسّسة الرسالة، ۱۴۰۵ ق.

۹۹. مجلسی، محمّد باقربن‌محمّد تقی (۱۰۳۷ـ ۱۱۱۱). بحارالأنوار. تهران: مکتبة الاسلامیّة، دارالکتب الاسلامیّة، ۱۳۷۶ـ ۱۳۹۲ ق.

۱۰۰. ـــــــــ، مرآة العقول. تصحیح: سیّد هاشم رسولی، ۲۶ ج (+ ۲ جلدمقدّمه). تهران: دارالکتب الاسلامیة، ۱۴۰۴ ق.

۱۰۱. مشهدی، محمّدبن محمّدرضا (قرن ۱۲).کنزالدقائق و بحرالغرائب. تحقیق: حسین درگاهی، ۱۴ ج. تهران: وزارت ارشاد، ۱۳۶۶ ش.

۱۰۲. مفید، محمّدبن محمّدبن نعمان (م ۴۱۳) .الاختصاص. تصحیح: علی‌اکبر غفّاری. قم: مؤسّسة النشر الاسلامی، ۱۴۱۶ ق.

۱۰۳. ـــــــــ، الارشاد. تحقیق: مؤسّسة آل‌البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث، ۲ ج. قم: مؤسّسة آل‌البیت، ۱۴۱۳ ق.

۱۰۴. مکرم، عبدالعال سالم [و] احمد مختار عمر. معجم القرائات القرآنیّة، ۸ ج. تهران: اسوه، ۱۴۱۲ ق.

۱۰۵. میبدی، رشیدالدّین. کشف الاسرار و عدّة الابرار. تصحیح: علی‌اصغر حکمت. تهران: امیرکبیر.

۱۰۶. میرلوحی اصفهانی، سیّد محمّد (قرن ۱۱).گزیده‌ی کفایةالمهتدی. تصحیح و گزینش: گروه

Archive of SID
www.SID.ir

احیای تراث فرهنگی. تهران: وزارت ارشاد، ۱۳۷۳ ش.

۱۰۷. میلانی، سیّد علی. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ۱۲ ج. قم: مطبعة مهر، ۱۴۱۴ ق.

۱۰۸. نباطی عاملی، زین‌الدین علی‌بن‌یونس (م ۸۷۷). الصراط المستقیم. تصحیح: محمّد باقر بهبودی، ۳ ج.تهران: مکتبةالمرتضویّة، ۱۳۸۴ ق.

۱۰۹. نسائی، احمدبن شعیب (۲۱۵ـ ۳۰۳). تفسیر النسائی. تحقیق: صیری عبدالخالق شافعی، سیّدبن‌عبّاس الحلیمی، ۲ ج. قاهرة: مکتبة السنّة، ۱۴۱۰ ق.

۱۱۰. نعمانی، محمّدبن‌ابراهیم (قرن ۴). الغیبة. تحقیق: علی‌اکبر غفّاری. تهران: مکتبة الصدوق، ۱۳۹۷ ق.

۱۱۱. نوری، حسین‌بن‌محمّد تقی (۱۲۵۴ـ ۱۳۲۰). کشف الاستار عن وجه الغائب عن الابصار. مقدّمه: سیّدعلی حسینی میلانی. تهران: نینوی الحدیثة، ۱۴۰۰ ق.

۱۱۲. نیشابوری، مسلم‌بن‌حجّاج. (۲۰۶ـ ۲۶۱). الصحیح. تحقیق: محمّد فؤاد عبدالباقی، ۵ ج. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.

۱۱۳. نیلی، بهاءالدّین علی‌بن‌عبدالکریم (قرن ۹). منتخب الانوار المضیئة. تحقیق: عبداللّطیف الکوه کمری. قم: مطبعة الخیّام، ۱۴۰۱ ق.

۱۱۴. یسوعی، فردیسان توتل. المنجد فی الاعلام. بیروت: دارالمشرق، ۱۹۸۲ م.

Archive of SID

www.SID.ir